

Mülteci Hukuku Açısından İslâm Hukuku ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK/UNHCR) Koruyuculuğunu Yaptığı 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü Arasında Metodolojik Bir Mukayese*

Mehmet CENGİZ

Dr. Öğretim Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı,
Şırnak, Türkiye
mehmetcengizfakih@gmail.com

(Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

Makale Bilgileri	Öz
Makale Geçmişi Geliş: 21.09.2022 Kabul: 23.11.2022 Yayın: 23.11.2022 Anahtar Kelimeler: Mülteci, İslâm Hukuku, UNHCR, 1951 Cenevre Sözleşmesi, 1967 Protokolü.	İnsanlık tarihinin hemen her döneminde çeşitli sebeplerden kaynaklı meydana gelen göç/iltica, günümüzde çok daha ciddi bir olgu olarak karşımızdadır. Dinsel, ırksal, cinsel, kültürel, politik vb. sebeplerden dolayı baskı ve zulüm gören/görme korkusu yaşayan kimselerin meydana getirdikleri iltica hareketinin temelinde can güvenliği ve yaşam hakkı bulunmaktadır. Söz konusu sebep veya sebeplerle kendi vatanlarını terk etmek zorunda kalıp başka ülkelere sığınmak mecburiyetinde kalan mültecilerin korunması ahlakî olmakla birlikte hukukî bir zorunluluktur. Bundan dolayı iltica hakkı tarihin her döneminde dinlerin ve geleneksel hukukun korumaya çalıştığı bir hak olmuştur. Bu konuda nihayet Avrupa'da yabancıların tabi olacakları hukukî rejim konusunda kısmî düzenlemeler içeren 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'yle önemli bir adım atılmıştır. En önemli açılım ise Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin koruyuculuğunu üstlendiği 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'yle sağlanmıştır. Bu iki sözleşme metni, mülteci hukukunun korunması konusunda halen de geçerliliğini koruyan temel iki hukukî metin olarak kabul edilmektedir. Mülteci hukukunun korunması konusunda İslâm'ın tavrı ise nettir. Zira, insanlar arasındaki ırk, renk, dil gibi arızî ayrımları tanışma ve kaynaşma için birer vesile kabul eden İslâm hem davetinin evrensel olması hem de dinde zorlamayı kabul etmemesi ilkeleriyle müslümanlarla gayr'ı-müslimlerin bir arada yaşadığı bir dünya tasavvurunu esas almıştır. Kur'ân'ın Tevbe süresinin emân âyeti olarak bilinen 6. âyeti ile özellikle Nisâ süresinin 89. ve 90. âyetleri mültecilerle ilgili özel hükümler içermektedir. Aslında nübüvvetin Mekke döneminde bir grup sahâbînin Habeşistan'a hicret edip Necâşî nezdinde sığınma talebinde bulunmaları ve daha sonra Akabe bey'atlarını takiben bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye hicret etmesi iltica fikriyle ilgili önemli verileri ortaya koymaktadır. Hanefî hukukçusu Serahsî'nin, "müste'men, dârü'l-İslâm'da ehl'i-zimmet mesabesinde" şeklindeki ifadesi de iltica konusunda İslâm hukukundaki genel eğilimi ortaya koymaktadır. Tüm bu veriler, mültecileri kendi vatandaşlarıyla eşit saymada ileri derecede olan İslâm hukukunun diğer hukuklara göre bariz bir farka ve önceliğe sahip olduğunu belgelemektedir.

A Methodological Comparison Between The Islamic Law And The 1951 Geneva Convention And The 1967 Protocol Relating To The Status Of Refugees Under The Aegis Of The United Nations High Commissioner For Refugees (UNHCR) In Terms Of Refugee Law

Article Info	Abstract
Article History Received: 21.09.2022 Accepted: 23.11.2022 Published: 23.11.2022	Migration has occurred for several reasons throughout history, but it is currently a far more serious issue. An asylum movement, started by oppressed and persecuted individuals or fear being oppressed and persecuted for religious, racial, sexual, cultural, political, and other reasons, is based on the security of life and the right to life. The protection of refugees, flee their homes and seeking asylum

* Bu makale, İslâm ve Yorum VI (13-15 Mayıs 2022/Malatya) sempozyumunda sadece sözlü olarak sunduğumuz tebliğden bağımsız, orijinal bir çalışmadır.

Keywords:

Refugee, Islamic Law, UNHCR, 1951 Geneva Convention, 1967 Protocol.

elsewhere because of the aforementioned reason(s), is both a moral and legal obligation. Religions and traditional law have therefore worked to safeguard the right to asylum throughout history. The 1948 UDHR, containing certain provisions on the legal environment foreigners would face in Europe, represented a major advancement in this regard. The UNHCR provided the most significant opening with the 1951 Geneva Convention and the 1967 Protocol. These two texts are acknowledged as the major legal texts still relevant and legitimate for refugee law protection. Islam's position on refugee law protection is unequivocal. Because Islam, which sees inherent differences between people such as race, color, and language as opportunities for meeting and mixing, is based on the vision of a world where Muslims and non-Muslims coexist, its universal call, and the principle that it rejects religious compulsion. The Qur'an 9:6, known as the verse of security provision, and particularly the Qur'an 4:89-90, provide provisions for refugees. Indeed, some companions' migration to Abyssinia in seeking asylum by Najashi during the prophethood's Makkah period, and the Prophet's own migration to Medina after the Aqabah pledges reveal signification information about asylum. The Hanafi jurist Sarakhsi's remark that "musta'min are similar to ahl al-dhimma in dar al-Islam" also indicates the prevalent view in Islamic law about asylum. All of these facts show that Islamic law, advanced in treating migrants as equal to Muslims, stands apart from and surpasses other laws.

Atıf/Citation: Cengiz, M. (2022). "Mülteci Hukuku Açısından İslâm Hukuku ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK/UNHCR) Koruyuculuğunu Yaptığı 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü Arasında Metodolojik Bir Mukayese", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), s. 718-761.

Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. // This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Türkiye'de İslâm hukuku alanında kapsamlı bir çalışma olan bu makalemiz, mülteci hukuku açısından İslâm hukuku ile Birleşmiş Milletler hukuku arasında mukayese temeli üzerine kurulmuştur. Mültecinin tanımı, mülteciliğin şartları, mültecilerin hakları ve görevleri, mülteciliğin ilkeleri, mülteciliği engelleyen sebepler, mülteciliğin sona ermesi başlıklarıyla İslâm hukuku ile Birleşmiş Milletler hukuku arasında mukayeseye dayalı bu çalışmamız değerlendirme ve sonuçla tamamlanmıştır.

I. Mültecinin Tanımı

A. İslâm Hukukuna Göre Mültecinin Tanımı

Köken olarak Arapça'daki لُجَّاء/l-c-e sülâsî fiilinden türeyen اِلْتِجَاء/il-t-c-e sülâsî mezîd fiilinin ism'i-fâili olan اِلْتِجَاء/mülteci kelimesi lugavî olarak dayanan¹ ve sığınan² anlamlarına gelmektedir.³ İslâm hukukunun Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetiyle beraber aslî kaynağını oluşturan Kur'ân, اِلْتِجَاء/il-t-c-e fiilinin mastarı olan اِلْتِجَاء/il-ticâ'yla aynı kökten gelen "melce" kavramını kullanmakla birlikte her biri diğerinden farklı içerikler taşıyan, ancak temelde iltica hakkının varlığını ispatlayıcı bir mahiyet arz eden "îvâ", celâ/ihrâc, isticâre/eman, hicret, zimmi" kavramlarını

¹ Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Muhtâru's-Sihâh*, V. Baskı, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999, s. 279.

² Râzî, Ahmed b. Fâris. *Mekâyisü'l-Luga*, Dâru'l-Fikr, 1979, C. 5, s. 235.

³ لُجَّاء/l-c-e kelimesiyle aynı harflerden oluşan جُلَّاء/c-l-â kelimesi de korku vb. sebeplerden dolayı yurdundan ayrılmayı ifade etmektedir. Bkz. Zebîdî, Muhammed Murtażâ. *Tâcu'l'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Kuveyt, 2001, C. 37, s. 361.

kullanarak insana dair hürriyete büyük bir vurgu yapmıştır. Kur'ân'ın, iltica/mülteci olgusuyla alakalı olarak kullandığı kavramları ve bunların mahiyetlerini kısaca şöyle açıklayabiliriz:

1. Melce'

Müfessirlerin, birçok âyette geçen melce' kelimesini genelde korunmak, sığınmak, kaçmak, kurtulmak için gidilen yer şeklinde tefsir etmeleri göstermektedir ki melce' ilticaya kaynaklık teşkil etmektedir.⁴ Zaten günümüzde Arapça'da kendi ülkesini terk edip başka bir ülkeye sığınmak zorunda kalan kimseleri ifade etmek üzere -aslına uygun olarak- daha çok "lâci'/lâciûn" kelimesi kullanılmaktadır. Türkçe'de ise daha çok "mülteci" kelimesinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bahsi geçen âyetler⁵, melce' kavramını lugavî anlamda kullanmış olsa da zahmetlerle karşılaşan insanın fitratında var olan güvenli bir yere sığınma ihtiyacını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

2. İvâ'

Yerleştirmek, barındırmak, kurtarmak, korkudan emniyete ulaştırmak anlamlarına gelen "İvâ",⁶ kelimesinin türevleri, Kur'ân'ın birçok âyetinde geçmektedir. "O vakti hatırlayın ki siz yeryüzünde güçsüz ve zayıf idiniz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Derken Allah sizi barındırdı, yardımıyla destekledi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı ki şükredesiniz."⁷ âyeti bunlardan birisidir.⁸

3. Celâ'/İhrâc

جلا/ل-c-e kelimesinde geçen harflerin farklı dizilişinden oluşan جلا/c-l-â kelimesi, korku vb. sebeplerle yurdundan ayrılmayı veya zorla yurdundan çıkarılmayı/sürülmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.⁹ Kur'ân, insanın yurdundan çıkarılmasını bazen celâ' kelimesiyle bazen de ihrâc kelimesinin türevleriyle kullanmıştır.¹⁰ Temelde aynı mânaya gelen celâ ile ihrâc arasında detaylarda ortaya çıkan şu farktan bahsetmek mümkündür: Celâ, kişinin ailesiyle ve çocuklarıyla birlikte bulunduğu yerden sürülmesini ifade ederken; ihrâc, kişinin bazen yanında ailesi ve çocukları olmadan da tek başına sürülmesini ifade etmektedir. Yani celâ, sadece cemaat/topluluk için kullanılırken ihrâc hem fert hem cemaat için kullanılabilme imkanına sahiptir.¹¹

⁴ Örnek için bkz. Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî. *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, I. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, C. 4, s. 402; Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili 'Ayi'l-Kur'ân*, Dâru't-Terbiyeti ve't-Turâs, Mekke, t.y., C. 21, s. 555.

⁵ İlgili âyetler için bkz. Tevbe 9/57, 9/118; Şûrâ 42/47.

⁶ Taberî, C. 15, s. 422; Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Tefsîru's-Sem'ânî*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1997, C. 2, s. 282.

⁷ Enfâl 8/26.

⁸ Diğer âyetler için bkz. 8/72, 8/74; Hûd 11/80; Yûsuf 12/69; Kehf 18/10, 18/63; Mü'minûn 23/50; Duhâ 93/6.

⁹ İbn Düreyd, Ebûbekir Muhammed b. Hasen. *Cemheretü'l-Luga*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1987, C. 2, s. 1044; Zebîdî, C. 37, s. 361.

¹⁰ Bkz. Haşr 59/3; Hac 22/40; Muhammed 47/13; İsrâ 17/76; Enfâl 8/30.

¹¹ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn. *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kitâb, Beyrut, 1422, C. 4. s. 255.

4. İsticâre/Eman

Lugatte civâr (yakınlık) kelimesinden türeyen ve istiâze (korunma) kelimesiyle tanımlanan isticâre, korunma/sığınma/eman talebinde bulunmak demektir.¹² Emn kökünden gelen eman, korkunun zıddıdır.¹³ *أَمِنْ*/E-mi-ne fiilinin mastarları olan “emn”, “emanet” ve “eman” kelimelerinin tümü, nefsin itmi'nan/güven içinde olmasını ve havf/korku halinden uzak kalmasını ifade etmektedir.¹⁴ İstılahta ise isticâre/eman, İslâm devletinin hakimiyeti altındaki topraklar olarak kabul edilen dârü'l-islâm'a girmek isteyen harbî'ye/gayr'ı-müslim devletin vatandaşına verilen can ve mal güvencesi demektir.¹⁵ Böylece kendisine eman verilen kişi/ler müste'men kabul edilir ve belli bir süre canları ve malları İslâm devleti tarafından koruma altına alınır.¹⁶ Kur'ân, isticâre kelimesini eman âyeti olarak bilinen Tevbe 9/6. âyetinde kullanarak iltica hakkının varlığını -genel karakterli bir şekilde de olsa-¹⁷ ortaya koymuştur: “*Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver, sonra (müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların, bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.*”¹⁸ Bu âyet, müslümanlardan yakınlık talep edip onların arasına katılmak isteyen müşrikler için -hem kendi özgür iradeleriyle İslâm'ın hidayet çağrısına gönüllerini açmaları halinde hem de İslâm'ın hidayet çağrısına gönüllerini açmayıp vatanlarına geri dönmek istemeleri halinde- emniyetin sağlanmasını şart koşmaktadır ki İslâm'ın insana ve insan hürriyetine verdiği değeri ortaya koyması açısından dikkat çekici bir hususiyete sahiptir. İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) tespitine göre birçok müşrikin İslâm'a girmesinde etkili olan faktör, İslâm'da var olan eman sistemidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), kendisine gelen herkese eman vererek onların hidayetle buluşmalarına vesile olmuştur. Meselâ, Hudeybiye antlaşması gününde Hz. Peygamber'den (s.a.s.) eman alarak müslümanları gözlemlene fırsatını bulan 'Urve b. Mes'ûd, Mikraz b. Hafs, Süheyl b. Amr gibi nice elçiler, hiçbir melik ve kayser için tanık olmadıkları bağlılığı sahâbenin İslâm peygamberine olan bağlılığında görünce bundan ziyadesiyle etkilenmişler ve gördüklerini kavimlerine anlatmaktan kendilerini alamamışlardır.¹⁹

5. Hicret

Lugatte hicret, ayrılıktır (mufârekât).²⁰ Bir yerden başka bir yere intikal etmektir. Bu intikal birinci yer için bir terktir, ikinci yer için ise bir istikrardır. Dolayısıyla hicretin aslı bir şeyden yüz çevirmek (i'râd) ve başka bir şeye yönelmektir (ikbâl).²¹ İstılahta ise hicret, en meşhur tanımıyla,

¹² Taberî, C. 1, s. 11; Sem'ânî, C. 2, s. 289.

¹³ İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414, C. 13, s. 21.

¹⁴ Mevsûâtü'l-Fikhiyye, II. Baskı, Vizâretü'l-Evkâf, Kuveyt, 1427, C. 6, s. 633.

¹⁵ Mevsûâtü'l-Fikhiyye, C. 2, s. 54; Bozkurt, Nebi. “Eman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 11, 1995, s. 79.

¹⁶ Mevsilî, Mecdüddîn Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Matbaatul-Halebî, Kahire, 1937, C. 4, s. 136; Özel, Ahmet. “Harbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 16, 1997, s. 112.

¹⁷ Genel karakterli bir şekilde olmasından kasıt, âyette geçen *حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ* ifadesi nedeniyle İslâm'ı tanıma amacına matuf olarak daha geniş anlamda ülkeye giriş talebine olumlu cevap verme hükmünün konulmasıdır. Bkz. Yaman, Ahmet. “Kur'ân ve Örnek Uygulamalara göre Müftecinin Temel Hak ve Özgürlükleri”, *Mehir*, S. 4, 1999, s. 75-77.

¹⁸ Tevbe 9/6.

¹⁹ İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru't-Taybet, y.y., 1999, C. 4, s. 113.

²⁰ Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğaribi Şerhi'l-Kebîr*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1431, C. 2, s. 634.

²¹ Hâmîdî, Muhammed b. Futûh. *Tefsîru Ğaribi mâ fî Sahihayn*, Mektebetü's-Sünnet, Kahire, 1995, s. 37.

“dâr-ı küfürden dâr-ı islâm'a göç etmek” şeklinde tanımlanmıştır.²² Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nübüvvet hayatı esas alındığında temelde iki tür hicretten bahsetmek mümkündür: Birincisi, bir kısım müslümanın Mekke'den Habeşistan'a hicret etmeleri örneğinde olduğu gibi korku ülkesinden (dârü'l-havf) emniyet ülkesine (dârü'l-enn) yapılan hicrettir. İkincisi de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye iyice yerleşmesinden sonra müslümanların Medine'ye yaptıkları hicret etmeleri örneğinde olduğu gibi dâr-ı-küfürden dâr-ı-islâma yapılan hicrettir.²³ Hicreti gerek cihad'la birlikte zikreden gerekse müstakil olarak ele alan âyetlerde dikkati çeken en önemli husus, Allah'ın rızasını arayarak İslâm'ı tebliğ eden muhacirler için sevgiye dayalı özel bir dilin kullanılmasıdır. Söz konusu âyetler, muhacirlerin Allah katında büyük bir mertebede olduklarını ifade ettiği gibi²⁴ onların maddî/manevî anlamda desteklenmelerinin tüm müslümanlar için bir vefa borcu olduğunu ortaya koymaktadır.²⁵ Daha da ötesi Kur'ân, Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ensâr ile muhacirîn arasında tesis ettiği muâhât/kardeş edinme düzenlemesinin beraberinde -belli bir süre dahi olsa- mirasçılık hükümlerini doğurduğunu belirtmiş ve aralarında kardeşlik tesis edilen kimselerin birbirlerine mirasçı olmalarını da hicret etmiş olmak şartına bağlamıştır. Bu şartı yerine getirmeyen, yani Medine'ye hicret eden müslümanlarla hicret etmemiş müslüman hısımları arasında ise mirasçılık ilişkisinin olmayacağını hüküm olarak ortaya koymuştur.²⁶ Tesis edilen muâhât yoluyla ortaya çıkan iki tarafın birbirine mirasçı olma hükmü²⁷ her ne kadar daha sonra inen âyetle²⁸ neshedilse de ve fıkha göre mirasçı olmak, sadece nesep açısından birbirine yakın olan akrabalar arasında hüküm doğuracak şekilde düzenlense de hicretin bir zamanlar -temelde taabüdî nitelikte olan mirasa bile etki etki edecek bir hüviyete sahip olması onun İslâm hukukundaki ehemmiyetini ortaya koyması açısından gerçekten dikkat çekicidir. İslâm'a göre yaşadığı dârü'l-küfr toplumunda tekrar küfre dönme veya dinlerini rahatça yaşamama tehlikesi içine girenlerin -hicrete göçleri yetiyor ise- dârü'l-islâm'a hicret etmeleri farz, dârü'l-harpte kalmaları haramdır.²⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye yerleşmesinden sonra Medine'ye hicretin farz olması Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir. Yani hicret sınırlaması fetihle birlikte kaldırılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), “*Fetihten sonra hicret yoktur, ancak cihad ve niyet kalmıştır; cihada çağrıldığınızda icâbet edin*”³⁰ şeklindeki hadisi fetihle dârü'l-islâm'a dönüşen Mekke'den hicret etmeye artık ihtiyaç kalmadığını, ancak dininden dolayı baskıya uğrayan kimselerin göç etmelerinin kıyamete kadar devam edeceğini ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Tövbe sona ermedikçe hicret sona ermez, güneş*

²² Âlûsi, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, C. 3, s. 105.

²³ Özel, Ahmet. “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 17, 1998, s. 464.

²⁴ Tevbe 9/20.

²⁵ Enfâl 8/72.

²⁶ Enfâl 8/72.

²⁷ Ensâr ile muhâcirîn arasında tesis edilen muâhât sebebiyle meydana gelen iki tarafın birbirine mirasçı olmasını yürürlüğe sokan, buna karşılık hicret eden bir müslümanla dârü'l-harpte İslâm'a girmiş ve henüz hicret etmemiş olan akrabası arasında mirasçılığı reddeden âyetin hükmü Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir. Çünkü Mekke'nin fethiyle hicretin hükmü, “*Fetihten sonra hicret yoktur*” (Bkz. Tirmizî, Muhammed b. İsâ. es-Sünen, Mektebetu el-Bâbi Halebî, Mısır, 1975, “Siyer”, 33, No: 1590) hadisiyle neshedildiği gibi, “*Hısımlar Allah'ın kitabında birbirine daha yakındır*” (Enfâl 8/75) âyetiyle de müslümanlar arasında tevarüsün hicrete değil, akrabalık bağına dayandığı belirtilmiş ve önceki hüküm neshedilmiştir. Bkz. Cessâs, Ahmed b. Alî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1994, C. 2, s. 98-99; Özel, s. 464.

²⁸ Enfâl 8/75.

²⁹ Bu hükme delalet eden Kur'ân'nın âyetleri şunlardır: Enfâl 8/72; Nisâ 4/97-98.

³⁰ Tirmizî, “Siyer”, 33 (No: 1590).

batıdan doğmayıncaya kadar da tövbe son bulmaz"³¹ diyerek hicretin/göçün kıyamete kadar devam edeceğini belirtmiştir. Sonuç itibarıyla İslâm'a göre hicret, ilticanın/göçün bir türüdür ve muhacir olma statüsü hukukî bazı sonuçları doğurmaktadır: Meselâ, müslüman bir ülkeye hicret eden/iltica eden müslüman kimseler o ülkenin vatandaşı olma hakkını elde ederler. Çünkü İslâm Şeriati, tüm Müslümanları tek bir ümmet kabul etmiştir.³² Bu ümmetin ferlerinin farklı ırklara sahip olmaları veya farklı dilleri konuşmaları onların bir tek ümmet oldukları hakikatine zarar vermez. Zira inanç birliği esastır ve inanç birliği müslümanları birbirine kardeş kılmıştır.³³ Harbîler için devlet dârü'l-harb olduğu gibi müslüman fertler için de devlet darü'l-islâm'dır ve her müslüman darü'l-islâm'ın ehlidir/vatandaşdır. Kur'an birçok âyetinde bu hakikati beyan etmiştir.³⁴

6. Zimmî

Lugatte ahit, mîsâk, kefalet, emanet, hak, borç, mesuliyet, eman anlamındaki zimmet³⁵ kelimesinden gelen zimmî, kendisine eman verilerek koruma altına alınan kişi demektir.³⁶ İstilahta ise zimmet antlaşmasına dayalı olarak dârü'l-islâm'da ikamet eden -Yahudi, Hıristiyan ve bunların dışındakiler gibi- ğayr'ı-müslimlere verilen addır. Bu kimselere zimmî veya ehlü'z-zimmet denilir.³⁷ Zimmîlik sistemi diğer din müntesiplerinin inanç hürriyetlerine, can ve mal güvenliklerine sahip çıkan İslâm'ın evrensel karakterli bir din olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. İslâm, müslümanlığı kabul etmeyen, ancak İslâm ülkesinde yaşamak isteyenlere malî bir mükellefiyet olan cizyeyi yükleyerek, buna karşılık olarak da onların din, can ve mal güvenliklerini korumayı yüklenerek hangi inanca sahip olursa olsun tüm insanların barış içinde bir arada yaşayabilecekleri bir dünya tasavvuru ve tecrübesi ortaya koymuştur. Nitekim, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye hicret ettikten sonra müslüman, müşrik ve yahudi topluluklarının hak ve sorumluluklarını "Medine Vesikası"yla kayıt altına alması, farklı din ve kültürlere sahip insanların bir arada yaşamalarını mümkün kılan bir toplum modelini oluşturduğu gibi zimmîlik sistemi için de ön bir hazırlık sayılmıştır ve nihayet Mekke'nin fethinden sonra, hicretin 9. yılında nazil olan Tevbe sûresinin cizye âyeti olarak bilinen 29. âyetiyle zimmîlik akdi/sistemi yürürlüğe girmiştir.³⁸ Hangi dinî gruplarla zimmet antlaşması yapılacağı fakihler arasında tartışılmış ve neticede üç farklı görüş ortaya çıkmış olmakla birlikte Evzaî'nin (ö. 157/774), İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) ve Zeydiyye mezhebinin görüşü olarak bilinen ve modern dönemde birçok âlimin de katıldığı üçüncü görüşe göre zimmet antlaşması sadece ehl'i-kitaptan olan din müntesipleriyle değil, müslümanlar dışında kalan tüm inanç gruplarıyla yapılabilen bir

³¹ Dârimî, Abdullah b. Abdірrahmân. *e-Müsned*, Dârü'l-Müğni, Suudi Arabistan, 2000, "Siyer" 70.

³² Enbiyâ 21/92; Mü'minûn 23/52; Âl'i-İmrân 3/110.

³³ Hucurât 49/10.

³⁴ Zeydan, Abdülkerîm. *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'minîn fi'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1982, s. 62-63.

³⁵ İbn Manzûr, Cemâlüddîn. *Lisânü'l-'Arab*, Dârü's-Sadir, Beyrut, 1414, C. 12, s. 221; Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemu Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muasıra*, Alemü'l-Kütüb, y.y., 2008, C. 1, s. 821.

³⁶ Zebîdî, *Tâcu'l'Arûs*, C. 32, s. 205.

³⁷ Zeydan, s. 22.

³⁸ Tevbe 9/29: "Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Rasûl'ünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."; Ayrıca bkz. Fayda, Mustafa. "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 44, 2013, s. 428;

antlaşmadır. Bizim de katıldığımız bu görüşün birçok âyette dile getirilen İslâm'ın evrensel kimliğine daha uygun bir görüş olduğu açıktır. Zimmet akdinin Tevbe 29. âyette geçen “ehl’i-kitap” ifadesi nedeniyle sadece bu kategoriye giren kimselerle yapılacağı şeklinde anlaşılması isabetli değildir. Zira söz konusu âyet, ehl’i-kitap dışındaki kimselerle zimmet akdinin yapılamayacağına işaret etmediği gibi Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ehl’i-kitap dışındaki kimselerle zimmet akdinin yapılabileceğini ortaya koyan Büreyde hadisi³⁹ de delil olarak mevcuttur. Ayrıca Allah’ın aynı sûrenin önceki âyetlerinde tüm gayr’ı-müslimlerle savaşmayı emrettiği halde zimmet âyetinde özellikle ehl’i-kitabı zikretmesi, onların kitap sahibi olmaları ve tevhidî, peygamberleri ve şariatleri bilmeleri sebebiyle uğradıkları ikramı ifade etmektedir. Buna göre âyette ehl’i-kitabın zikredilmesi sadece ahl’i-kitapla zimmet antlaşmasının yapılabileceği sonucunu ortaya çıkarmaz.⁴⁰

B. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne Göre Mültecinin Tanımı

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (BMMYK/UNHCR)⁴¹ koruyuculuğunu yaptığı ve mülteciğin uluslararası temel antlaşması sayılabilecek 1951 Cenevre Sözleşmesi⁴² mülteciyi⁴³ şu şekilde tanımlamıştır: “Mülteci, 1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıstır.”⁴⁴ Söz konusu sözleşme, “1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar”

³⁹ Bkz. Müslim, b. Haccâc. *es-Sahih*, Dârü’t-Tibâeti’l-‘Amire, Türkiye, 1433, “Cihâd”, 3.

⁴⁰ Zeydan, s. 28-29.

⁴¹ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) resmi adresi için bkz. <https://www.unhcr.org/>. Erişim Tarihi: 23. 08. 2022. Ayrıca Türkiye’deki resmi adresi için bkz. <https://www.unhcr.org/tr/>. Erişim Tarihi: 23. 08. 2022.

⁴² 1951 Cenevre Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 14 Aralık 1950 tarih ve 429 (V) sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanmış ve 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşmeyi 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamıştır. 29 Ağustos 1961 tarihli ve 359 sayılı onayı uygun bulma kanunu ile Sözleşmenin resmi Türkçe çevirisi, 5 Eylül 1961 tarih ve 10898 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Onay belgeleri, 30 Mart 1962 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’ne tevdi edilmiştir. Türkiye, Sözleşmenin hiçbir hükmünün mülteciye “Türkiye’de Türk uyruklu kimselerin haklarından fazlasını sağladığı şeklinde” yorumlanamayacağına ilişkin bir çekince koyarak Sözleşmeye taraf olmuştur. Ayrıca, Sözleşmenin 1. maddesine ilişkin bir beyanda bulunmuş ve bu beyanla, Sözleşmeye coğrafi sınır kaydı konularak, Sözleşmenin uygulanması Avrupa’da gerçekleşen olaylar sonucunda mülteci olan bireylerle sınırlandırılmıştır. Bkz. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/114-multecilerin-hukuki-durumuna-dair-sozlesme/>. Erişim Tarihi: 25. 08. 2022.

⁴³ Mülteci kavramına benzer yönleri olmakla birlikte temelde ondan farklı iki kavram bulunmaktadır. Birincisi sığınmacıdır. Sığınmacı, ülkesini çeşitli nedenlerden terk eden ve henüz sığınma talebi kaçtığı/sığındığı ülkenin yetkililerince soruşturma safhasında olan, yani mülteci statüsünü henüz kazanamayan kişidir. Sığınmacı, sığındığı ülkenin yasalarından mülteci gibi yararlanmamaktadır. İkincisi de göçmendir. Göçmen, mülteci tanımında bulunan nedenlerin dışında, çoğu zaman ekonomik nedenlerden dolayı ülkesini gönüllü olarak terk edip başka bir ülkeye, o ülkenin yetkililerinin bilgisi ve izni ile yerleşme amacıyla giden kişi olup o ülkede o devletin uyrukluğunu kazanana kadar özel bir mevzuata bağlı bulunan kişidir. Ekonomik kaygılar ile daha müreffeh bir ülkede yaşama gayesi güdülen kişilerini terk edenler veya başka bir sebeple ülke değiştirenler mültecilik statüsünden yararlanmazlar. Bkz. Hamurcu, Onur. “Türkiye Örneği Üzerinden Mülteci Hakları ve Güncel Sorunlar”, *Conference Proceedings*, ed. Recai Aydın vd. 2017, s. 302-303.

⁴⁴ BMMYK, s. 11. Makalemizde geçen BMMYK, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin kısaltması olup söz konusu komiserlik, *Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü Çerçevesinde Mülteci Statüsünün Belirlenmesinde Uygulanacak Ölçütler ve Usuller Hakkında El Kitabı*, 2013, adıyla bir kitap yayınlamıştır

ibaresini de “1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da meydana gelen olaylar veya 1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da veya başka bir yerde meydana gelen olaylar anlamında anlaşılacak ve her taraf devlet bu sözleşmeyi imzaladığı, onayladığı ya da ona katıldığı sırada bu sözleşme uyarınca taahhüt ettiği yükümlülükler bakımından bu ibarenin kapsamını belirten bir beyanda bulunacaktır” şeklinde izah etmiştir. 1967 Protokolü⁴⁵ 1951 Cenevre Sözleşmesinin belirlediği mülteci tanımını -tanımda geçen tarihsel ve coğrafi iki sınırlama hariç- olduğu gibi kabul etmiştir.⁴⁶

II. Mülteciliğin Şartları

A. İslâm Hukukuna Göre Mülteciliğin Şartları

1. Kişinin, Dârü'l-İslâm Sınırları İçinde Olması

Fıkıh literatüründe genel olarak, “müslümanların hakimiyeti altındaki yer” veya “müslümanların imâmının/devlet başkanının hüküm ve sultanının yürürlükte olduğu ülke” şeklinde tarif edilen dârü'l-islâm,⁴⁷ Hanefilerce, “İslâm ahkâmının zuhur ettiği/yürürlükte olduğu yer/ülke(ler)”,⁴⁸ Mâlikîlerce, “müslümanlara ait ahkâmın uygulandığı yer”,⁴⁹ Şâfiîlerce, “İslâm’ın otoritesinin altında olan yer/ülke”,⁵⁰ Hanbelîlerce, “müslümanların hakimiyeti altında bulunan ve İslâm ahkâmının yürürlükte olduğu yer”⁵¹ olarak tanımlanmıştır. Dârü'l-İslâm’ın tanımlarında göze çarpan ortak iki nokta, İslâm’ın otoritesinin varlığı ve İslâm’a ait ahkâmın uygulanmasıdır. Bu vurgu, Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767), “Dârü'l-İslâm, üç şartla dâr’ı-küfre/harbe döner: Dârü'l-İslâm’da küfür ahkâmının zuhuru/ortaya çıkması, dârü'l-islâm’ın dâr’ı-küfre sınır olması ve ne müslüman ne de zimmî olan hiç kimsenin müslümanların emânı/güvenliği altında artık emniyette kal(a)maması.”⁵² şeklindeki tespitinde de göze çarpmaktadır. Buna göre Ebû Hanîfe, bir yeri orada İslâmî hükümlerin uygulanması, müslümanların ve zimmîlerin orada İslâm’ın velayeti altında olması, kara/deniz parçasının İslâm bölgelerine sınır/komşu olması şartlarıyla dârü'l-İslâm kabul etmektedir. Ebû Yusûf (ö. 182/798), İmâm Muhammed (ö. 189/805) ve diğer bazı fakihler ise bir yerin dârü'l-İslâm veya dârü'l-harb sayılmasında temel faktörün orada İslâmî hükümlerin uygulanması veya uygulanmaması olduğunu savunmaktadırlar.⁵³ Dârü'l-İslâm’ın tanımlarındaki ortak iki nokta olan İslâm’ın otoritesinin varlığı ve İslâm’a ait ahkâmın uygulanmasının kendi

ve bu kitap rehberliğinde 1951 Cenevre Sözleşmesini ve 1967 Protokolünü esas alarak mülteciliğin tüm yönleriyle anlaşılır hale gelmesini amaçlamıştır.

⁴⁵ Türkiye’nin 1967 Protokolünü onaylaması, 1 Temmuz 1968 tarih ve 6/10266 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulu kararı 5 Ağustos 1968 tarih ve 12968 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Ayrıca, 25 Eylül 1968 tarih ve 6/10733 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla, Protokol’ün Türkiye bakımından 31 Temmuz 1968 tarihinden itibaren geçerli olmasına karar verilmiştir. Türkiye Protokol’ü onaylarken, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmeye konulan coğrafi sınırlamanın geçerli olmaya devam edeceğini beyan etmiştir. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/115-multecilerin-hukuki-durumuna-dair-1967-tarihli-protokol/>. Erişim Tarihi: 25. 08. 2022.

⁴⁶ BM Enformasyon Merkezi UNIC, *Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü*, Ankara, 2000, s. 1.

⁴⁷ Özel, Ahmet. “Dârü'l-İslâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 8, 1993, s. 541.

⁴⁸ Kâsânî, Alâüddîn. *Bedâiü's-Sanâi'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y., 1986, C. 7, s. 130; Aynî, Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye Şerhü'l-Hidâye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, C. 7, s. 217.

⁴⁹ İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed. *el-Mukaddimâtü'l-Mümeħhidât*, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988, C. 2, s. 153.

⁵⁰ Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh. *Nihâyetü'l-Matlab fi Dirâyeti'l-Mezheb*, Dârü'l-Menâhic, y.y., 2007, C. 8, s. 531.

⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebîbekr. *Ahkâmu Ehli'z-Zimmet*, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 2021, C. 1, s. 497.

⁵² Kâsânî, C. 7, s. 130.

⁵³ Ebû Zehra, Muhammed. *el-Cerîmetu ve'l-Ukûbetu fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1998, s. 263.

içinde taşıdığı ana gaye/maksadü'ş-şerîa, şüphesiz başta müslümanlar olmak üzere iltica kapsamına giren tüm insanlar için emanı sağlayarak insanlığın güven içinde yaşamasını temin etmektir. Hanefî hukukçusu Kâsânî'nin (ö. 587/1191), Ebu Hanîfe'ye nispet ettiği “dâr/yurt kelimesinin İslâm veya küfür kelimesine izafe edilmesindeki maksat, İslâm'ın kendisi veya küfrün kendisi değildir, asıl maksat emndir/güvendir veya havfdır/korkudur.”⁵⁴ sözünden de anlaşıldığı kadar dârü'l-islâm'ın İslâm hukukuna göre mülteciliğin ilk şartı olarak belirlenmesi İslâm'ın kendi içinde büyük bir emn/güven ve emniyet/güvenliği sağlama potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim Kâsânî, atıfta bulunduğu sözü şöyle yorumlamaktadır: “Eğer bir yerde/yurtta müslümanlar için mutlak olarak emân/güven varsa ve (İslâm düşmanı) kafirler için de mutlak olarak havf/korku varsa orası dârü'l-islâm'dır. Eğer bir yerde (İslâm düşmanı) kafirler için mutlak olarak eman varsa ve müslümanlar için de mutlak olarak korku varsa orası da dâr'ı-küfrdür. Dolayısıyla (ilgili) hükümler, eman/güven veya havf/korku üzerine bina edilmiştir, İslâm veya küfür üzerine değil. Bu konuda güvenin ve korkunun esas alınması önceliklidir. Bir yer/yurt, emniyetini kaybetmesi ve dâr'ı-küfre sınır/bitişik olması şartlarıyla dârü'l-islâm vasfını kaybeder. Dârü'l-islâm'da mutlak olarak müslümanlar için var olan emniyet zimmî ve müste'men statüsündeki kafirler için de vardır.”⁵⁵ Sonuç itibariyle fakihlerin dârü'l-islâm/dârü'l-harb tespitinde iki görüş üzerinde kümelendiğini söylemek mümkündür: Birinci görüşe göre bir yerde uygulan hükümler/hukuk İslâmî ise orası dârü'l-islâm'dır, uygulanan hükümler/hukuk İslâmî değilse orası dârü'l-harb'tir. İkinci görüşe göre ise bir yerde müslümanlar güvendeler ise orası dârü'l-islâm'dır, güvende değilse orası dârü'l-harb'tir. Emniyeti/Güveni esas alan bu son görüşün sayıca çoğunluğu dikkate aldığı ve bunu yeterli kabul ettiği söylenebilir. Bu bakış açısına göre bir yerdeki sayısal çoğunluk müslüman ise -hukuku ve sistemi İslâmî değilse bile- orası dârü'l-islâm'dır.⁵⁶

2. Kişinin, İlticayı Gerektiren Herhangi Bir Sebep İçinde Bulunması

Bu şart, mülteci hukuku açısından hiçbir hukukun İslâm hukukunu geçemeyeceğinin ispatını oluşturmaktadır.⁵⁷ Zira İslâm hukukuna göre iltica talebinde bulunan kişinin yalnızca dârü'l-islâm topraklarında yaşama arzusu bile iltica için geçerli bir sebep kabul edilmektedir. Kur'an, bu hususu emân âyeti olarak bilinen Tevbe sûresinin 6. âyetinde çok etkileyici bir tarzda ortaya koymuştur. “Söz konusu âyet, sûrenin önceki âyetleriyle birlikte bir bütünlük içinde mütalaa edildiğinde sûrede yapılan bildirim İslâm tebliği bakımından bir dönemeç noktası oluşturduğunu haber vermekte, müslümanlar için en kutsal mekân olan Beytullah çevresinin müşriklere yasaklandığını ortaya koymaktadır. Bununla beraber ahde vefa ilkesinin İslâm'da önem arz eden konumundan dolayı antlaşması olanlara –antlaşmalarını çiğnemiş bile olsalar– belirli bir süre tanınmakta, bu süreden sonra hangi gruptan olursa olsun müşriklerin bu mekândan uzaklaştırılmaları istenmektedir. Âyetlerde anılan amaç doğrultusunda kapsamlı bir düzenleme

⁵⁴ Kâsânî, C. 7, s. 131.

⁵⁵ Kâsânî, C. 7, s. 131.

⁵⁶ Çağdaş âlimlerden Muhammed Ebû Zehra, dârü'l-islâm/dârü'l-harb belirlenmesinde sayısal çoğunluğu/nüfusu esas alan görüşü şöyle örneklendirmektedir: “Türkiye dârü'l-islâm'dır, sistemi İslâmî olmasa da!” Bkz. Ebû Zehra, s. 264.

⁵⁷ İslâm hukukuna göre bu şart diğer iki şartla birlikte ele alındığında, yani kişinin dârü'l-islâm sınırları içinde olması ve İslâm şeriatı/müslümanlar aleyhinde faaliyette bulunmaması söz konusu olduğunda mülteci olan kişinin, sığınmacı veya göçmen olması arasında fark yoktur. Zira Tevbe sûresi 6. âyeti, “Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye ona emân ver...” ifadesiyle âmm bir hüküm ortaya koymaktadır.

yapılmış olmasına rağmen, Rasûlullah'ın (s.a.s.) herkes için rahmet olduğu gerçeği ve İslâm'ın hoşgörü anlayışı böyle kesin tavır almayı gerektiren bir durumda dahi hemen dikkat çekmektedir; zira 6. âyette Hz. Peygamber'den (s.a.s.), verilen sürenin tamamlanmasından sonra bile olsa bir müşrik kendisinden himaye ve güvence isterse ona güvence verilmesi istenmiştir. Âyetten anlaşıldığına göre böyle bir güvence sağlanmasının amacı, yeterli bilgi sahibi olmayan putperestlerden isteyenlere Allah'ın dinini daha yakından tanıma ve üzerinde düşünme fırsatı vermektir. Ayrıca bu âyetten, verilecek güvencenin her türlü baskı ve kaygı ihtimalini ortadan kaldıracak biçimde olması gerektiği de anlaşılmaktadır. Çünkü âyete göre güvence verilen kişinin sadece Allah'ın sözüne muttali olması, yani İslâm dinini tanıması sağlanacak, asla baskı yapma yoluna gidilmeyecektir. Şayet bu imkân sağlandıktan sonra o kişi kendi tercihiyle baş başa kalmak istiyorsa sadece serbest bırakılmakla yetinilmeyecek, güvende olacağı yere kadar ulaştırılması da sağlanacaktır. İslâm âlimleri bu âyetten, müslümanların, –kendilerine savaş açtıkları bir topluluğun üyesi bile olsa– Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliği konusunda delil gösterilmesini isteyen bir gayri müslime bunu açıklamakla ve Allah'ın dinini öğrenmek isteyenlere bu hizmeti vermekle yükümlü oldukları sonucunu çıkarmışlardır. Yine bu âyetin yanı sıra, Rasûlullah'ın (s.a.s.) söz ve uygulamalarından ister İslâm dinini yakından tanıma amacıyla isterse ticarî, turistik veya diplomatik bir amaçla İslâm ülkesine güvence alarak girmiş kimseye/müste'min'e verilen teminat hükümlerine titizlikle riayet edilmesinin farz olduğu hükmüne ulaşılmıştır.⁵⁸ İbn Abbâs'ın (r.a.) rivayet ettiğine göre müşriklerden birisi Hz. Alî'ye (r.a.), “emân antlaşması gereği bize verilen süre bittikten sonra bile Allah'ın kelamını işitmek veya başka bir ihtiyaç için Rasûl'e gelsek öldürülür müyüz acaba?” diye sormuş, Hz. Alî de “Hayır, öldürülmezsiniz.” diyerek Tevbe sûresinin 6. âyetini okumuştur.⁵⁹

3. Kişinin, İslâm Şeriatının ve Müslümanların Aleyhinde Faaliyetlerde Bulunmaması

İslâm hukukuna göre dârü'l-islâm sınırları içinde başta can güvenliği olmak üzere birçok hakkın kendilerine tanınarak özgür bir yaşam alanına kavuşan hem zimmîler hem de müste'menler İslâm'a veya müslümanlara zarar verecek faaliyetler içine girmeleri durumunda zimmet/emân antlaşmaları İslâm devleti tarafından feshedilir. “Zimmet antlaşması zimmîler açısından bağlayıcı (lâzım) değildir; dolayısıyla istedikleri zaman antlaşmayı bozup ülkeyi terk etme hakkına sahiptirler. Buna karşılık müslümanlar açısından bağlayıcı olduğundan zimmet antlaşması devletin tek taraflı iradesiyle feshedilemez. Zira ahde vefa İslâm'ın en temel ilkelerinden biridir. Antlaşma ancak, zimmînin kendi isteğiyle bunu bozması veya antlaşma şartlarını çiğnemesi ya da ihaneti sebebiyle feshedilebilir. Zimmînin müslümanlığı kabulü ise zimmet antlaşmasını kendiliğinden sonlandırır.”⁶⁰ Zimmînin dârü'l-harb'e kaçma, isyan edip devlete savaş açma ve dârü'l-islâm'ın bir kısmını işgal etme gibi fiillerinin zimmet akdini bozacağında fakîhler görüş birliği içinde olmakla beraber Hanefilerin dışındaki diğer fıkıh mezheplerine göre zimmînin cizye vermektan kaçınması, İslâm'a veya Kur'an'a hakaret etmesi, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) kötölemesi, müslümanlara eziyet etmesi gibi fiilleri de zimmet akdini bozar. Hanefi mezhebine göre ise bu tür

⁵⁸ Karaman, Hayreddin/Çağrı, Mustafa/Dönmez, İbrahim Kâfi/Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 186; Ayrıca bkz. Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsirü'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990, C. 10, s. 162.

⁵⁹ Hererî, Muhammed Emîn. *er-Ravhu ve'r-Reyhân*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 2001, C. 11, s. 135.

⁶⁰ Yaman, Ahmet. “Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 44, 2013, s. 434.

fiileri irtikab eden zimmînin fiilleri onun küfründen daha aşağı derecedeki bir günahkarlıktır, dolayısıyla bu türden edepsiz fiilleri işleyen zimmînin zimmet akdi bozulmaz, akdi de küfrü gibi baki/yerinde kalır, ancak hukuka aykırı bu tür fiilleri şer'î ilgili kurallara göre cezalandırılır.⁶¹ İslâm devletine veya müslümanlara zarar verme, ihanet etme, kâfirler lehine casusluk yapma gibi akdi bozan tüm faaliyetler iltica hakkına sahip zimmîlern ve müste'menlerin aleyhinde birtakım sonuçları beraberinde getirir. "Kendi eylem ve ihlali yüzünden zimmet sözleşmesi bozulduğu için zimmî niteliğini kaybeden gayr-ı müslim, Hanefiler'e göre mürted hükümlerine tâbidir. Ülkeyi terk etmesi halinde ölü kabul edilir, buna bağlı olarak da ülkede kalan karısıyla evlilik bağı sona erer, malı mirasçılara taksim edilir, pişman olup dönmesi durumunda ise zimmet antlaşması devam ettirilir. Sözleşmeyi bozan sebeplerin niteliğine ve ağırlığına bağlı şekilde aralarında bazı görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte diğer mezhepler zimmî kimliğini kaybeden gayr-ı müslim hakkında devletin öldürme, köleleştirme, müslüman esirlere karşılık fidye olarak verme yahut serbest bırakma seçeneklerinden birini tercih edebileceği hükmünü benimsemiştir. Sözleşmesini bozan zimmînin bu davranışı fakîhlerin çoğunluğuna göre eşine, çocuklarına, yakınlarına ve kendi toplumuna herhangi bir zarar vermez. Bunların zimmet akdi devam eder."⁶²

B. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne Göre Göre Mülteciliğin Şartları

1951 Cenevre Sözleşmesinde ilticanın tanımı yapılırken, "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda..." ve "1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar..." şeklinde ifade edilerek dikkate alınan, ancak 1967 Protokolünde kaldırılan zamansal ve mekânsal kayıtlar hariç tutulacak olursa hem 1951 Cenevre Sözleşmesinin hem de 1967 Protokolünün ittifakla (ilk iki madde hariç) kabul ettiği mülteci sayılmanın şartlarını sekiz maddede ortaya koymak mümkündür. Ayrıca BMMYK'nın, "mülteci statüsünün belirlenmesinde uygulanacak ölçütler ve usuller hakkında elkitabı" adıyla hazırladığı kitapçıkta ilticanın şartları genişçe açıklanmış ve yorumlanmıştır.

1. İlticanın 1 Ocak 1951 Öncesi Meydana Gelmiş Olaylar Sonucunda Meydana Gelmesi

1967 Protokolü, "mülteci" terimini sözleşmenin 1. maddesinin A 2 kısmında mevcut "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ..." ve "söz konusu olaylar sonucunda" ifadeleri metinden çıkarılmış addedilerek sözleşmenin 1. maddesinde yer alan tanıma giren her şahıs anlamına gelecek şekilde belirlemiştir.⁶³ BMMYK'ya göre "1967 Protokolünün kabulünden beri bu tarihsel sınırın uygulama alanı önemli ölçüde daralmıştır. Yani "olaylar" sözcüğü, yalnızca 1951 sözleşmesine taraf olup da 1967 Protokolüne imza koymamış olan az sayıdaki devletlerin durumunu açıklama amacını taşımaktadır. Yine BMMYK'ya göre "Olaylar" sözcüğü 1951 Sözleşmesinde tanımlanmamış olmakla birlikte, ülke topraklarındaki ya da köklü siyasi

⁶¹ Bkz. Merğînânî, Alî b. Ebîbekr. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübeddî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1431, C. 2. s. 405; Haraşî, Muhammed. *Şerhu'l-Haraşî 'alâ Muhtasari'l-Halîl*, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Mısır, 1317, C. 3. s. 149; Şirbînî, Hatîb. *Müğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, y.y., 1994, C. 6, s. 83; Behûtî, Mansûr b. Yûnus. *Keşşâfü'l-Kına' 'ani'l-İknâ'*, Vizâretü'l-'Adl, Suudi Arabistan, 2008, C. 7, s. 205; Yaman, "Zimmî", s. 434-438.

⁶² Yaman, "Zimmî", s. 435.

⁶³ BM Enformasyon Merkezi UNIC, s. 1.

değişikliklerle, daha önceki değişiklikler neticesinde sistemli zulüm uygulamalarına neden olan “çok önemli olaylar” olarak anlaşılır. Tarih sınırlaması ise ilgilinin mülteci durumuna düştüğü ya da ülkesini terk ettiği tarihi değil, kişinin mülteci olmasına sebep olan olayların gerçekleştiği tarihi ifade eder. Taşındığı haklı nedenlere dayanan zulüm korkusu bu tarihten önce meydana gelmiş olaylara ya da bu olayların daha sonraki bir tarihte ortaya çıkacak sonuçlarıyla bağlantılı olduğu sürece mülteci bu sınır tarihten önce veya sonra ülkesini terk etmiş olabilir.”⁶⁴

2. İlticanın, Coğrafi Bir Sınırla Belirlenmesi

1951 Cenevre Sözleşmesi, taraf devletlere sözleşme yükümlülüklerini özellikle sadece Avrupa'da meydana gelen olaylar sonucu mülteci durumuna düşen kişilerle sınırlandırma olanağı vermiştir. Bu anlayışa uygun olarak, 1951 sözleşmesinin 1B maddesi şu hükmü öngörmüştür: “İşbu sözleşme bakımından 1. maddenin A bölümündeki “1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar” ibaresi, “1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar” veya “1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da veya başka bir yerde meydana gelen olaylar” anlamında anlaşılacak ve her taraf devlet bu sözleşmeyi imzaladığı, onayladığı ya da ona katıldığı sırada bu sözleşme uyarınca taahhüt ettiği yükümlülükler bakımından bu ibarenin kapsamını belirten bir beyanda bulunacaktır.”⁶⁵ Ancak 1967 Protokolü, taraf devletlerin sözleşmeyi hiçbir coğrafi sınırlama olmaksızın uygulayacaklarını kararlaştırarak söz konusu mekânsal kısıtlamayı ortadan kaldırmıştır.⁶⁶

3. Kişinin; Irkı, Dini, Tâbiyeti, Belirli Bir Toplumsal Gruba Mensubiyeti ya da Siyasi Düşünceleri Nedeniyle Takibata/Zulme Uğrayacağından Korkması

Buna göre mülteci sayılabilmek için kişinin, yukarıda belirtilen nedenlerden birinden kaynaklanan haklı nedenlere dayalı zulüm korkusu taşıması gerekir. BMMYK'ya göre ırk ayrımcılığı zulmün varlığını belirlemede önemli bir unsur oluşturur. 1951 Sözleşmesi kapsamında ırka dayalı ayrımcılık çoğu kez zulüm teşkil eder. Bu durum, ırk ayrımcılığı sonucu kişinin insanlık onuru en temel ve vazgeçilmez insan hakları ile bağdaşmayan ölçülerde zarar görürse veya ırk ayırımından kaynaklanan engellerin görmezlikten gelinmesi ağır sonuçlar doğurursa oluşur. Belirli bir ırksal gruptan olmak, genellikle bir mülteci statüsü talebinin haklılığı için tek başına yeterli sayılmaz. Ancak grubu etkileyen belirli koşullar sebebiyle bu gruba mensubiyetin zulüm korkusuna temel oluşturmaya yeterli olacağı durumlar olabilir. BMMYK, İnsan Hakları Evrensel Beyannameğine dayanarak düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkını kabul eder. Ona göre bu hak, kişinin dinini ya da inancını değiştirmesi ve bunu özel yaşamında ya da toplum içinde açığa vurması, öğretmesi, uygulaması özgürlüğünü de içerir. “Dinsel nedenlerle” zulüm; örneğin, belirli bir dinsel topluluğa mensubiyetin, tek başına ya da toplum içinde ibadetin, dinini öğrenme ya da öğretmenin yasaklanması veya kişilere dinsel vecibelerini yerine getirdikleri ya da belirli bir dinsel topluluğa mensup oldukları için ciddi ayrımcı önlemler uygulanması gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. BMMYK'ya göre “tabiiyet” terimi sadece “vatandaşlık” olarak anlaşılmamalıdır. Tanımda geçen tabiiyet terimi ayrıca belli bir etnik gruba ya da dil grubuna mensubiyet anlamına

⁶⁴ BMMYK, s. 11-12.

⁶⁵ BMMYK, s. 23.

⁶⁶ BM Enformasyon Merkezi UNIC, s. 1.

da gelebileceği gibi, zaman zaman da “ırk” terimiyle de üst üste binebilir. Tabiiyete dayalı zulüm, belirli bir milli (etnik, dil) azınlığa yöneltilen olumsuz davranış ve uygulamalardan oluşabilir ve belirli koşullarda böyle bir azınlık grubundan olmak, tek başına, haklı nedenlere dayalı zulüm korkusuna zemin hazırlayabilir. “Belirli bir toplumsal grup” ise normalde benzer geçmişe, alışkanlıklara ya da toplumsal statüye sahip kişilerden oluşur. Belirli bir toplumsal gruba mensuba dayalı zulüm korkusu iddiası ile ırk, din ya da tabiiyete dayalı zulüm korkusu iddiaları çoğu kez çakışabilir. Toplumsal gruba hükümete sadakati konusunda güven duyulmadığından, toplumsal grubun üyelerinin siyasi bakış açıları, siyasi geçmişleri, iktisadi etkinlikleri, hatta toplumsal grubun sadece varlığı, hükümet politikalarına engel teşkil ettiğinden böylesi bir toplumsal gruba mensup olmak zulmün nedenini oluşturabilir. Yine BMMYK’ya göre hükümetten farklı siyasi düşüncelere sahip olmak, tek başına mülteci statüsü talebi için yeterli neden sayılmaz ve başvuru sahibinin bu tür düşünceler taşıması yüzünden zulme uğramaktan korktuğunu göstermesi gerekir. Bu, başvuru sahibinin, hükümet politikalarını ve yöntemlerini eleştiren, otoritelerce hoş görülme-ye-ye düşüncelerinin bulunmasını gerektirir. Yine başvuru sahibinin bu düşüncelerinden, otoritelerin haberdar olması veya bu tür düşüncelerin başvuru sahibine otoritelerce atfedilmiş olması gerekir. Dolayısıyla ilgilinin davranışlarının kaynağı olan siyasi görüşlerinin belirlenmesi ve bu görüşlerle korktuğunu öne sürdüğü zulüm arasında bağ kurulması zorunludur.⁶⁷

4. Kişinin, Haklı Nedenlere Dayanan Zulüm Korkusu Yaşamayı

BMMYK’ya göre “haklı nedenlere dayanan zulüm korkusu” ibaresinde geçen “korku” unsuruna eklenen “haklı nedenlere dayanma” koşulu, mülteci statüsünün belirlenmesinde yalnız kişinin ruh halinin dikkate alınmasıyla yetinilmeyip, aynı zamanda bu ruh halinin nesnel bir durumla desteklenmesi gerektiğini gösterir. Bu itibarla, “haklı nedene dayanan korku/well founded fear” terimi öznel ve nesnel unsurlar içermekte olup “haklı nedenlere dayanan korku”nun varlığında bu her iki unsurun da dikkate alınması gerekir. Kişinin macera peşinde koşmadığı ya da sadece dünyayı gezme hevesine kapılmadığı takdirde, zorlayıcı bir neden olmadıkça ülkesini ve evini terk etmeyeceğini varsaymak yanlış değildir. Zorlayıcı nedenler arasında akla uygun pek çok neden bulunabilir, ancak, bunlar arasında yalnızca bir tek neden mülteciliği nitelendirir: “Haklı nedenlere dayanan zulüm korkusu”. Bu ifade, belirtilen sebepler itibariyle spesifik bir neden öne sürerek diğer kaçış nedenlerini tanım ile bağlantısız kılmaktadır. Örneğin, kıtlık ya da doğal afet mağduru olan kimselere, sayılan nedenlerden biri sebebiyle haklı nedenlere dayanan bir korku da duymadıkları sürece, mülteci statüsü tanımayacaktır. “BMMYK’ya göre 1951 Sözleşmesinin 33. maddesinden, “ırk, din, tabiiyet, siyasi düşünceler ya da belli bir sosyal gruba mensubiyet nedeniyle yaşam ve özgürlüğünün tehdit altına bulunması halinin her zaman zulüm oluşturacağı” anlamı çıkarılabilir. Aynı nedenlerle, insan haklarının ağır biçimde ihlali de zulüm olarak kabul edilir. Yine BMMYK’ya göre zulmü, adi suçun cezalandırılmasından ayırmak gerekir. Cezai kovuşturmadan ya da işledikleri adi bir suçtan dolayı cezalandırılmadan kaçan kişiler genellikle mülteci sayılmazlar. Mültecinin adalet kaçağı değil, adaletsizliğin mağduru – ya da potansiyel mağduru- olduğu unutulmamalıdır, ancak, yukarıdaki ayrımın zaman zaman birbirine karıştığı da olur. Birinci olarak, adi suçtan hüküm giymiş bir kişinin aşırı bir cezaya çarptırılmış olması ve

⁶⁷ BMMYK, s. 17-20; Ayrıca bu konuda örneklere dayalı geniş bilgi için bkz. Ekşi, Nuray. “1951 Cenevre Konvansiyonu’ndan Günümüze Mülteci Tanımı”, *İnsan Hakları Perspektifinden Mültecilik*, haz. Ümmühan Özkan vd., Uluslararası Mülteci Hakları Derneği, Ankara, 2017, s. 45-48.

bunun da tanımında verilen anlamda zulüm teşkil etmesi mümkündür. İkinci olarak, işlediği adı suçtan dolayı adli kovuşturma ve cezadan korkan kişilerin aynı zamanda “haklı nedenlere dayanan zulüm korkusu” taşıması da mümkündür. Böyle durumlarda bu kimse mülteci değildir. Bununla birlikte, söz konusu suçun, başvuru sahibini mülteci statüsünün haricinde tutulmaya ilişkin hükümler kapsamına dahil edecek ağır suçlardan olup olmadığı belirlenmesi gerekebilir. Ayrıca adli kovuşturmanın zulüm boyutlarına varıp varmadığının saptanmasında, söz konusu ülkenin yasalarının evrensel insan hakları standartlarına uygun olup olmadığı bilmesi de önemlidir. Göçmeni, “mülteci tanımında belirtilenlerin dışındaki nedenlerle başka bir ülkede yerleşmek üzere kendi rızasıyla ülkesini terk eden kimsedir.” şeklinde tanımlayan BMMYK, sadece, ekonomik sebeplerle hareket eden kişiyi, mülteci değil, ekonomik göçmen olarak kabul etmektedir. Zira değişiklik veya macera isteği, ailevi ya da kişisel nedenler kişiyi ülkesini terke itmiş olabilir. Ancak BMMYK, ekonomik göçmenlerle mültecilerin ayırt edilmesinin güçlük arz etmesinden dolayı şu yoruma gitmiştir: Kişinin geçimini etkileyen ekonomik düzenlemelerin altında belirli gruplara yönelik ırksal, dinsel veya siyasi amaçların yatması mümkündür. Ekonomik düzenlemelerin toplumun belirli bir kesiminin ekonomik yaşantısını tahrip etmesi halinde, (örneğin; belirli bir etnik veya dinsel grubun elinden ticari haklarının alınması veya bu gruba ayrımcı ya da aşırı vergiler uygulanması gibi) bu politikanın mağdurları ülkelerini terk ettiklerinde mülteci olabilirler. Son olarak BMMYK, zulmün normalde, bir ülkenin yetkili makamları tarafından gerçekleştirilen bir eylem ile ilgili olmakla birlikte, ülke yasalarıyla konulan standartlara aykırı davranan nüfus kesimlerinden de kaynaklanabileceğini kabul etmektedir. BMMYK'ya göre bu duruma örnek, laik bir ülkede, komşularının dinsel inançlarına saygı göstermeyen büyük nüfus kitlelerince, zulme varan dinsel hoşgörüsüzlük halidir. Bu tür nüfus kesimlerince girilen ciddi düzeydeki ayrımcı ve saldırgan eylemlerin, yetkili makamlarca hoşgörü ile karşılanması veya bu makamların etkin koruma sağlamayı reddetmesi veya etkin koruma sağlayamaması halinde bu ayrımcı ve saldırgan eylemlerin zulüm oluşturduğunu öne sürmek mümkündür.”⁶⁸

5. Kişinin, Tâbiyetini Taşındığı Ülkenin Dışında Bulunması/Yabancı Olması

BMMYK, “tâbiyet” ifadesiyle belli bir ülke vatandaşlığını kastetmektedir. “Ona göre “tabiiyetini taşıdığı ülke dışında bulunma” ifadesi, vatansızların aksine, bir tabiiyeti olan kimseleri ifade eder. Çoğu durumda, mülteciler asıl ülkelerinin tabiiyetini taşımaktadırlar. Mülteci statüsü talebinde aranan genel koşullardan biri de bir başvuru sahibinin tabiiyetini taşıdığı ülkenin dışında bulunmasıdır. Bu kuralın istisnası yoktur. Kişi asıl ülkesinin topraklarında bulunduğu sürece uluslararası korumadan yararlanamaz. Şu hâlde bir başvuranın tabiiyetini taşıdığı ülkede zulme uğramaktan korktuğunu öne sürmesi halinde, öncelikle bu kişinin gerçekten söz konusu ülkenin vatandaşı olup olmadığı saptanmalıdır. Vatandaşlığın kesin olarak saptanamadığı durumlarda, mülteci statüsü, vatansız kişilere uygulanan usullere göre tayin edilir ve vatandaşlığını taşıdığı ülke yerine kişinin önceki daimî ikametinin bulunduğu ülke dikkate alınır. Dolayısıyla başvuranın haklı nedenlere dayalı zulüm korkusu, tabiiyetini taşıdığı ülkesi ile bağlantılı olmalıdır. Tabiiyetini taşıdığı ülke yönünden hiçbir korku duymadığı sürece ilgilinin bu ülkenin korumasından yararlanması mümkündür. Bu durumda uluslararası korumaya ihtiyacı yoktur ve kendisi de

⁶⁸ BMMYK, s. 12-15.

mülteci değildir. Ancak zulme uğrama korkusu her zaman, mültecinin tabiiyetini taşıdığı ülkenin tümünü kapsamayabilir. Etnik çatışmalarda ya da iç savaşa varan ciddi çalkantılarda belirli bir etnik ya da ulusal gruba uygulanan zulüm, ülkenin sadece bir kısmında ortaya çıkabilir. Böyle durumlarda, eğer zulme uğrayan kişi, ülkesinin başka bir bölgesine kaçarak sığınabileceği halde bunu yapmasının beklenmesi mantıklı değilse, mülteci statüsü haricinde tutulmayacaktır. BMMYK'a göre kişinin mülteci statüsüne hak kazanması için ülkesi dışında bulunması koşulu, ülkesini mutlaka yasa dışı yollardan terk etmiş olması ya da haklı nedenlerle zulüm korkusuyla yurt dışına çıkması gerektiği anlamına gelmez. Kişi, ülkesinden ayrıldıktan ve yurt dışında halihazırda belli bir süre kaldıktan sonra da mülteci statüsü talebinde bulunabilir. Ülkesini terk ettiği sırada mülteci olmayan, fakat daha sonra yurt dışındayken bu statüye hak kazanan kimseye “yerinde mülteci” denir. Kişiler yerinde mülteci statüsünü, yokluklarında menşe ülkelerinde meydana gelen koşullar sebebiyle kazanırlar. Yurtdışında ikametleri sırasında mülteci statüsü tanınması talebinde bulunan diplomatlara, savaş tutsaklarına, öğrencilere, göçmen işçilere ve diğerlerine bu statü tanınmıştır. Kişinin yerinde mülteci olması, diğer mültecilerle iş birliğinde bulunması ya da ikamet ettiği ülkede siyasi düşüncelerini açıklaması gibi kendi eylemlerinin sonucunda gerçekleşebilir. Bu eylemlerinin, haklı nedenlere dayanan bir zulüm korkusu için yeterli gerekçe oluşturup oluşturmadığı titiz bir inceleme ile saptanmalıdır. Özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, başvuru sahibinin eylemlerinin, menşe ülkesinin otoritelerince bilinip bilinmediği ve biliniyorsa nasıl karşılanabileceğidir.”⁶⁹

6. Kişinin, Vatandaşı Olduğu Ülkenin Korumasından Yararlanamaması Ya da Böyle Bir Korku Nedeniyle Bu Korumadan Yararlanmak İstememesi

BMMYK'ya göre “söz konusu korumadan yararlanılamaması, ilgili kişinin iradesi dışında koşullar olduğunu ima eder. Örneğin savaş, iç savaş veya benzeri ciddi çalkantılar, vatandaş olunan ülkenin koruma sağlamasını engelleyebilir veya bu korumayı etkisiz kılabilir. Ayrıca, vatandaş olunan ülke, kişiyi özellikle korumadan yoksun bırakmış da olabilir. Korumanın reddi başvuru sahibinin zulüm korkusu iddiasını doğrulayabileceği veya güçlendirebileceği gibi, başlı başına bir zulüm unsuru da olabilir. Korumanın reddini neyin oluşturduğu, başvurunun kendi koşulları içinde değerlendirilerek belirlenmelidir. Başvuru sahibinin, normalde her yurttaşa sağlanan hizmetlerden yoksun kılınması (örneğin bir ulusal pasaport verilmemesi ya da pasaport süresinin uzatılmaması ya da kişinin ülkeye girişine izin verilmemesi gibi), bu kimsenin tanım çerçevesinde korumadan mahrum bırakıldığı anlamına gelebilir. “Yararlanmak istemeyen” ifadesiyle, tabiiyetini taşıdıkları ülkenin hükümetinin korumasını kabul etmeyen mülteciler kastedilmektedir. Bu ifade, “böyle bir korkuya dayanarak” ibaresi ile tanımlanır. Tabiiyeti taşınan ülke koruma sağladığı ve bunu reddetmek için haklı nedenlere dayanan bir korkuya dayalı herhangi bir neden bulunmadığı sürece, ilgili kimsenin uluslararası korumaya ihtiyacı olmaz ve kişi mülteci sayılmaz.”⁷⁰

⁶⁹ BMMYK, s. 20-21.

⁷⁰ BMMYK, s. 21-22.

7. Kişinin, Herhangi Bir Tâbiyeti Yoksa, Bu Tür Olaylar Sonucunda Önceki Olağan İkamet Ülkesine Geri Dönmemesi Ya a Söz Konusu Korku Nedeniyle Dönmek İstememesi

Genel tanımda yer alan bu ifadeler, vatansızları konu edinmektedir. Vatansız mültecilerin önceki olağan ikamet ülkesinin himayesinden yararlanması doğal olarak söz konusu değildir. Buna ek olarak, vatansız bir kişinin tanımda belirtilen nedenlerle, ikametgâh ülkesini terk etmesi halinde bu ülkeye dönmesi genellikle mümkün değildir. Bütün vatansız kişiler mülteci değildir. Bu kişilerin mülteci sayılabilmeleri için, mülteci tanımında öngörülen nedenlerle önceki olağan ikamet ülkelerinin dışında bulunmaları gerekir. Bu nedenlerin bulunmadığı hallerde vatansız kişi mülteci değildir. Söz konusu nedenler, korku duyulduğu öne sürülen “önceki olağan ikamet ülkesi” açısından incelenmelidir. Önceki olağan ikamet ülkesi kavramı, 1951 Sözleşmesini kaleme alanlarca “Kişinin daha önce ikamet ettiği ve zulme maruz kaldığı veya döndüğünde zulme maruz kalabileceğinden korktuğu ülke” şeklinde tanımlanmıştır.⁷¹

8. Kişinin Çifte veya Çoklu Vatandaşlık Almış Olması

1951 Cenevre Sözleşmesi, madde 1, A (2) bendinde bu durum şöyle ifade etmektedir: “Birden fazla tabiiyeti olan bir kimse hakkındaki “vatandaşı olduğu ülke” deyimini, tabiiyetini taşıdığı ülkelerden her birini kasteder. Haklı nedenlere dayanan bir korkuya dayalı geçerli bir neden olmaksızın vatandaşı olduğu ülkelerden birinin korumasından yararlanamayan kimse, vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yoksun sayılmaz.” BMMYK’ya göre “bu hüküm, birden çok vatandaşlık taşıyan kişilerden vatandaşlığını taşıdığı ülkelerden en az birinin korumasından yararlanma olanağı bulunanları mülteci statüsü dışında bırakmak amacıyla öngörülmüştür. Ulusal koruma, her zaman uluslararası himayeden önce gelir. Ancak, birden çok vatandaşlık taşıyan kişilerin başvuruları incelenirken, hukuki bakımdan bir ülke vatandaşlığına sahip olmakla bu ülkede korumanın mevcut olup olmadığı arasındaki ayrıma dikkat edilmelidir. Başvuru sahibinin, korku duymadığı bir ülkenin vatandaşlığını taşıdığı, fakat söz konusu vatandaşlığın bu kimseye bu ülkenin korumasından diğer vatandaşlar gibi yararlanma olanağı vermediği için etkisiz görülebileceği durumlara rastlanabilir. Böyle durumlarda, ikinci bir vatandaşlığa sahip olunması, mülteci statüsü ile çelişmeyecektir. Kural olarak, belirli bir vatandaşlığın koruma açısından yetersiz olduğunun saptanabilmesi için koruma talebinin yapılmış ve geri çevrilmiş olması gerekir. Koruma açıkça reddedilmemişse de makul bir süre zarfında koruma talebine cevap verilmemesi de koruma talebinin reddedildiği anlamına gelebilir.”⁷²

III. Mültecilerin Hakları ve Görevleri

A. İslâm Hukukuna Göre Mültecilerin Hakları ve Görevleri

Kur’an’ın şu âyeti mülteciler konusunda müslümanlara büyük bir mesuliyet/görev yüklemektedir: “*Size ne oldu da Allah yolunda ve ‘Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!’ diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?*”⁷³ Hanefî hukukçusu Serahsî’nin (ö. 483/1090)

⁷¹ BMMYK, s. 22.

⁷² BMMYK, s. 22-23.

⁷³ Nisâ 4/75.

şu tespiti mültecilerle ilgili İslâm hukukunun sahip olduğu genel hukukî eğilimi ortaya koymaktadır: “Bu konuda asıl olan şudur ki müslümanların devlet başkanının müste’menlere (yabancılara/mültecilere) -ülkemizde kaldıkları sürece- yardım etmesi ve onları, kendilerine zulmeden kimselere karşı koruması vaciptir. Ehl’i-zimme’yi (zimmîleri) korumasının kendisine vacip olduğu gibi! Çünkü müste’men(yabancı/mülteci), dârü’l-İslâm’da kaldığı sürece ehl-i-zimme mesabesinde.”⁷⁴ Fakîhler tarafından Hz. Alî’ye (r.a.) nispet edilen şu ifade ise ehl’i-zimme’nin konumunu belirleme açısından dikkat çekicidir: “Onlar zimmet akdini, malları bizim mallarımız, kanları da bizim kanlarımız gibi olsun diye kabul etmişlerdir.”⁷⁵ Tüm bu deliller, “kişiliğe bağlı haklar bakımından müslümanlarla mülteciler arasında önemli sayılabilecek ayrılıkların olmadığını göstermektedir. Bunun yanında İmâm Evzâ’î (ö. 157/774) ile İmâm Şâfiî’nin (ö. 204/820) kanaatlerine göre⁷⁶ ilticanın bir adım ötesinde, eğer cizye mükellefi olabilecek kimselerden ise gerektiğinde mültecinin vatandaşlığa (zimmî olmasının) kabulünün bile mümkün olduğu anlaşılmaktadır.”⁷⁷ Zira “İnsanlar arasındaki ırk, renk ve dil gibi ârîzî ayırımları tanışma ve kaynaşma için birer vesile kabul eden İslâm, gerek davetinin evrensel olması gerekse dinde zorlamayı kabul etmemesi bakımından müslümanlarla gayri müslimlerin bir arada yaşadığı bir dünya tasavvurunu esas almıştır. Bundan dolayı, İslâm inancını benimsemeyenler hem vatandaş (zimmî) hem yabancı (müste’men) sıfatıyla inanç hürriyetine, can ve mal güvenliğine sahip olarak İslâm toplumlarında yaşama imkânına kavuşmuştur. Bunlardan zimmîlerin İslâm devletiyle siyasî ve hukukî bir bağları olmasına karşılık müste’menler sadece devletin hukukî himayesi altında İslâm ülkelerinde geçici bir süre ikamet hakkına sahip olmuştur. İslâm’da yabancılara tanınan hakların kaynağı, milletlerarası hukuk ve mütakabiliyet prensibi olmayıp onların insan olma vasfı ve İslâm devletinin himayesine girmiş olmalarıdır. Bu sebeple başka devletlerin müslümanlara karşı tavrı farklı da olsa İslâm devleti müste’menlere bu hakları tanır. İslâm’da başlangıçtan itibaren yabancılarla ilişkiler hukuka dayandırılmış, yabancılara İslâm ülkelerine girişi hiçbir zaman yasaklanmadığı gibi bütün temel haklardan faydalanmalarına da imkân tanınmıştır.”⁷⁸ İslâm hukukuna göre iltica kapsamında zimmîlerin ve müste’menlerin sahip olduğu hakları ve yerine getirmekle yükümlü oldukları görevleri ana hatlarıyla şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. Zimmîlerin Hakları

İslâm hukukunda “kamu yönetimi ve inançla ilgili istisnalar dışında genel kural, zimmîlerin müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olmasıdır. Bu kural Hz. Peygamber’in (s.a.s.), “Eğer İslâm egemenliğini tanıyıp vatandaşlığı kabul ederlerse onlara bildir ki müslümanların lehine olan haklar onların da lehine, müslümanlar için var olan yükümlülükler onlar için de var olacaktır”⁷⁹ gibi sözleri başta olmak üzere Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsiler’le bizzat yaptığı pek çok zimmet antlaşmasındaki yazılı hükümlere dayanmaktadır. Hicretin hemen

⁷⁴ Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Şerhü’s-Siyerü’l-Kebîr*, eş-Şerîketü’ş-Şarkıyye, y.y., 1971, s. 1853.

⁷⁵ Kâsânî, C. 7, s. 111: وماؤهم كدماننا، وإنما قبلوا عقد الذمة؛ لتكون أموالهم كأموالنا، ودماءهم كدماننا

⁷⁶ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*, Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1990, C. 4, s. 181-182.

⁷⁷ Yaman, Ahmet. *İslâm Geleneğine Göre Mülteci ile Birlikte Yaşamak*, Konya İl Müftülüğü Kültür Yayınları, Konya, 2015, s. 134.

⁷⁸ Özel, Ahmet. “Müste’men”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 32, 2006, s. 141.

⁷⁹ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Müsned*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1400, s. 169.

ardından Medineli Yahudilerle yapılan sözleşme de bu açıdan önemli bir örnektir.”⁸⁰ Yine “Hz. Peygamber (s.a.s.), zimmîye haksızlık yapan, gücünün üstünde malî sorumluluk yükleyen ve rızası dışında ondan bir şeyler alan kimsenin karşısına hesap gününde bizzat kendisinin çıkacağını ifade etmiş, bir zimmîyi öldüren kimsenin kırk yıllık mesafeden duyulan cennet kokusunu alamayacağını belirtmiştir.”⁸¹ Dolayısıyla “tüm bu yönlendirmeleri esas alan müslüman hukukçular, “Onlar da tıpkı müslümanlar gibi hak ve yükümlülüklerle sahiptir” genel kuralı çerçevesinde gayr-ı müslimlerin inançlarıyla baş başa bırakılmaları gerektiğini vurgulamışlardır.”⁸²

1. 1. Din ve Vicdan Hürriyeti

Din seçiminde tüm insanlar için özgürlüğü esas alan bir kimliğe sahip İslâm, dinde zorlamayı reddeder. İslam'ın insanları kendisine inanmaya davet etmesi, insanları İslam'a zorlamak anlamına gelmez. Birinci durum (tebliğ) İslam'da makbul kabul edilirken ikinci durum (ikrah) merdud kabul edilmiştir. Dârü'l-İslam sınırları içinde yaşayan zimmîlerin din ve vicdan hürriyeti de ifade ettiğimiz bu çerçevenin bir parçasıdır. Yani zimmîlerin inandıkları dinle baş başa bırakılması şer'î bir kaide olarak İslam hukukunda yerini almıştır.⁸³ Ayrıca “her ne kadar fıkıh geleneğinde, savaşla alınmış yerlerde fetihten önce yapılmış ve halen ayakta olan gayr-ı müslim mâbedlerine dokunulmayacağı, ancak yenilerinin yapılmasına da izin verilmeyeceği hükmü bulunmakla birlikte özellikle İmam Mâlik başta olmak üzere bazı fakîhler, yarar görülmesi halinde ve anlaşma şartları muvacehesinde gayr-ı müslim vatandaşlara mâbed açma izni verilebileceğini söylemişlerdir.”⁸⁴ Yine fitneye sebebiyet vermediği sürece zimmîlerin İslam devletinde kendi dinlerine özel ritüelleri açıktan uygulama hakkına sahip oldukları, meselâ, kiliselerinde çan çalmaları, mâbedleri dışında açıkça haç taşımaları gibi hakları İslam hukukunda kabul edilmiş ve asırlar boyunca da uygulanmıştır.⁸⁵

1. 2. Can ve Mal Dokunulmazlığı

İslâm dini, zimmîlerin şahsiyetlerinin korunması ve kat'î bir şekilde onlara zulmü yasaklaması bakımından müstesna bir konuma sahiptir. Öyle ki zimmîlere zulmedilmemesini ve onların himaye edilmelerini emreden hukukî ilkeler bizatihi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nassıyla ortaya konulmuştur. “*Kim bir zimmîye/muâhide zulmederse veya ona gücünün üstünde bir iş yüklerse ya da ondan zorla bir şey almaya çalışırsa ben onun hasmıyım.*”⁸⁶ hadisi ile “*Kim bir zimmîye eziyet ederse ben onun hasmıyım. Ben (bu dünyada) kime hasım olursam, kıyamet gününde de ona hasım olurum.*”⁸⁷ gibi hadisler bu konudaki ilkelere kaynaklık eden nasslardan sadece bazılarıdır. Zimmîleri kollayan bu nebevî gelenek Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sahâbesine geçmiş ve zimmîler dârü'l-İslâm'da tarih boyunca emniyet içinde yaşamışlardır. Hz. Ömer'in

⁸⁰ Yaman, “Zimmî”, s. 436.

⁸¹ Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *es-Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1993, “Cizye”, 5 (No. 2995).

⁸² Yaman, “Zimmî”, s. 436; Yine bkz. Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*, Dârü'l-Marife, Beyrut, 1993, C. 11, s. 102; Kâsânî, C. 2, s. 311.

⁸³ Zeydan, s. 95.

⁸⁴ Yaman, “Zimmî”, s. 436; Zeydan, s. 98-99.

⁸⁵ Zeydan, s. 100.

⁸⁶ Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as. *es-Sünen*, Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2009, “Haraç”, 33 (No. 3052).

⁸⁷ Suyûtî, Celâlüddîn. *el-Câmiü's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, y.y., 1431, s. 12093.

(r.a.), hayatının sonuna doğru zimmîlerle ilgili şu vasiyeti İslâm'ın âlicenâb kimliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir: “*Benden sonraki halifeye zimmîlere iyi davranmasını, onlarla olan ahde vefa göstermesini, (gerektiğinde) onların arkasındaki (düşmanlara karşı) lerle savaşmasını ve onlara güçlerinin üstünde yük yükletilmemesini vasiyet ediyorum.*”⁸⁸ İslâm hukukuna göre “zimmînin canı ve malı dokunulmazdır. Zimmîyi öldürmek, malını çalmak haram kılınmıştır. Zimmînin malını çalan hırsıza had cezasının uygulanacağı fakihler tarafından ittifakla kabul edilirken zimmînin katiline uygulanacak ceza konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmüştür: Zimmîyi düşmanca duygularla kasten öldüren kişi müslüman ise çoğunluğa göre diyete; Mâlikîler'e ve Leys b. Sa'd'a (ö. 175/791) göre malı için pusu kurarak veya hile yaparak öldürmüşse kısasa, diğer durumlarda diyete; Hanefîler'e, İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765), Şa'bî (ö. 104/722) ve Osman el-Bettî (ö. 143/760) gibi müctehidlere göre ise doğrudan kısasa hükmedilir. Nisâ sûresinin 92. âyetinin zâhirî mânasını esas alan İbn Hazm, (ö. 456/1064) zimmîyi hata ile öldüren müslümana herhangi bir ceza verilmeyeceğini, kasten öldürme durumunda ise ta'zîr uygulanacağını söylemiştir. Benzer yaklaşımlar yaralamalarda da geçerlidir. Zimmînin diyeti Hanefîler'e ve Zeydîler'e göre tam diyet iken, diğerleri zimmînin ehl-i kitâb'tan olup olmamasına göre farklı oranlar tespit etmişlerdir. Yahudi ve Hıristiyan olan zimmînin diyeti Mâlikîler'e ve Hanbelîler'e göre müslümanın diyetinin yarısı, Şâfiîler'e göre ise üçte biridir. Ca'ferîler bunu 800 dirhem gümüş olarak belirlemişlerdir. Zimmî kadınların diyeti ise her mezhebe göre erkekler için öngörülenin yarısıdır.”⁸⁹

1. 3. Özel Hakları

İslâm hukukuna göre zimmîler İslâm'la ilgili olmayan, ancak kendileriyle ilgili olan konularda fikirlerini açıkça belirtme özgürlüğüne sahiptirler. Zimmîler kendi inançlarına göre kendi okullarını açabilirler ve çocuklarının eğitimini bu okullarda sağlayabilirler. Hayber'in fethi sonrasında Yahudilerden elde edilen ganimetler içinden çıkan bazı Tevrat nüshalarının Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emriyle Yahudilere iade edilmesi, İslâm'ın diğer dinlerin inançlarına ve bu inançların müntesiplerinin fikir ve eğitim hürriyetine gösterdiği saygının önemli bir göstergesidir.⁹⁰ Yine zimmîler alışverişlerinde, ticaretlerinde ve diğer tüm tasarruflarında müslümanlarla aynı haklara sahiptirler. Ancak zimmîlerin yaşadıkları mahallelerde ve köylerde kendi dindaşları arasında içki ve domuz alıp satmaları, faizli alışverişlerde bulunmaları caiz kabul edilmekle birlikte bu ticarî muameleleri müslümanların buldukları yerlerde yapmalarının caiz olmadığı/yasaklandığı konuyla ilgili bilinmesi gereken önemli bir ayrıntıdır.⁹¹ Mesken dokunulmazlığı hakkına sahip olan zimmîlerin İzinleri olmadan hiç kimse onların evlerine girmeye hak sahibi değildir. Kur'an'ın “*Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farketirip (izin alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin.*”⁹² emri sadece

⁸⁸ Yahyâ b. Âdem. *el-Harâc*, el-Matbaatü's-Selefiyye, 1384, s. 70.

⁸⁹ Yaman, “Zimmî”, s. 436. Konuyla ilgili klasik kaynaklar için bkz: Kudûrî, Ahmed b. Muhammed. *et-Tecrîd*, Dârü's-Selâm, Kahire, 2006, C. s. 5438; Kışnâvî, Ebûbekr b. Hasan. *Eshelü'l-Medârik*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1436, C. 3, s. 115; İzzeddîn b. Abdisselâm. *el-Ğaye fî İhtisâri'n-Nihâye*, Dârü'n-Nevâdir, Beyrut, 2016, C. 6, s. 255; Hüdayr, Abdülkerîm b. Abdillâh, *Şerhu Muhtasari'l-Hirakî*, y. y., 1432, C. 62, s. 5; İbn Hazm, Alî b. Ahmed. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1431, C. 10, s. 220.

⁹⁰ Zeydan, s. 101.

⁹¹ Zeydan, s. 110.

⁹² Nûr 24/27.

müslümanların mahremiyet dokunulmazlığını değil, amm beyanıyla zimmîleri de kapsamaktadır.⁹³ Bunların da ötesinde zimmîler, çalışamaz duruma geldiklerinde veya muhtaç olduklarında beytül-mal'in gelirlerinden/devlet hazinesinden -müslümanların yararlandıkları gibi- yararlanma hakkına da sahiptirler. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Yahudilerden olan bir ev halkına bir miktar tasaddukta bulunması,⁹⁴ yine Hz. Peygamber'in (s.a.s.), kıtlık yıllarında Mekke halkının fakirlerine dağıtılmak üzere -ki Mekke halkı o zamanlar harbî olup zimmî bile değildi- oraya beş yüz dinar göndermesi⁹⁵ bu konuda önemli veriler olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Hâlid b. Velîd'in (r.a.) Hire halkıyla yaptığı antlaşmada yer alan, “yaşlı biri çalışamaz duruma gelir veya bir kaza geçirir ya da zengin iken yoksullaşır da dindaşları kendisine sadaka vermeye başlarsa o kimse İslâm ülkesinde oturduğu müddetçe vergiden muaf olacak ve geçimi devlet hazinesinden sağlanacaktır” şeklindeki madde İslâm'ın derin merhametini ve engin hoşgörüsünü belgelemektedir.⁹⁶ Sonuç itibarıyla “zimmîler İslâm devletinde eğitim, ulaşım, haberleşme, temizlik, sulama, mahkemede hak arama gibi genel ve ortak ihtiyaçların karşılanması amacıyla devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından verilen hizmetlerden faydalanma hakkına sahip oldukları gibi dinî duyarlılıklar sebebiyle ve kamu düzenini sağlamak amacıyla alınan tedbirler saklı kalmak şartıyla herhangi bir sınırlama olmadan iş, sanat ve ticaret hayatında da serbestçe faaliyet gösterebilirler.”⁹⁷

1. 4. İkamet ve Seyahat Hürriyeti

Müslümanlarca kutsal sayılan bölge ve mekânlara dönük bazı kısıtlamalar ile güvenlik amaçlı yasaklamalar bir yana bırakılırsa zimmîler İslâm ülkesinde tam bir ikamet ve seyahat hürriyetine sahiptir.⁹⁸ Ancak, İslâm beldelerini Harem (Mekke şehri ve “alem” le sınırlı çevresi), Hicaz (Mekke, Medine şehirleri, Yemâme bölgesi ve Tâif, Hayber gibi çevresi) ve bu ikisinin dışındaki yerler olmak üzere üç kısma ayıran fakîhler, gayr'ı-müslimlerin çok kısa bir süre olsa bile harem bölgesi sayılan yerlere girmelerinin Kur'ân nassıyla haram kılındığını,⁹⁹ hicaz bölgesine ise üç günü geçmemek şartıyla ticaret vb. amaçlarla girebileceklerini söylemişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bir gayr'ı-müslim Hicaza girebildiği gibi Hareme de -orada ikamet etmeksizin, üç gün geçmemek kaydıyla- girebilir.¹⁰⁰

1. 5. Yargı ve Hukuk Özerkliği

Kur'ân, “gayri müslimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarla ilgili olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) şunu tavsiye etmiştir: “... Eğer sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever.”¹⁰¹ “Gayr'ı-müslimlerle

⁹³ Zeydan, s. 94.

⁹⁴ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1431, s. 728.

⁹⁵ Serahsî, *Şerhü's-Siyerü'l-Kebîr*, s. 96.

⁹⁶ Zeydan, s. 102-103.

⁹⁷ Yaman, “Zimmî”, s. 436.

⁹⁸ Yaman, “Zimmî”, s. 437.

⁹⁹ Tevbe 9/28.

¹⁰⁰ Zeydan, s. 92-93; Ayrıca bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, C. 4, s. 187-188; Aynî, *el-Binâye*, C. 12, s. 238; İbn Kudâme, Muvafakuddîn. *el-Müğni*, Dâru 'Alemlî'l-Kütüb, Suudi Arabistan, 1997, C. 13, s. 245-246; Şinkitî, Ahmed b. Ahmed. *Mevâhibü'l-Celîl min Edilleti'l-Halîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Katar, 1407, C. 2, s. 333;

¹⁰¹ Mâide 5/42.

ilgili adlî-hukukî bir özerkliğe işaret eden daha başka âyetlerle¹⁰² birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemindeki bazı özerklik uygulamaları¹⁰³ göz önüne alan İslâm hukukçuları, din ve vicdan özgürlüğünün bir gereği olarak şahıs, aile, miras ve borçlar gibi dinî inançla yakın ilgisi olan özel hukuk alanıyla bazı ceza hukuku meselelerinde gayri müslimlerin hukuk ve yargılama özerkliğinin bulunduğu görüşündedir. Tarihî süreçte de onlar kendi aralarındaki meselelerde kendi mahkemelerine dava açma ve kendi hukuklarını uygulama hakkına sahip olmuştur. Zâhirîler dışında¹⁰⁴ genellikle kabul gören bu özerklik anlayışı Hanefî fakîhlerce, “Onları kendi inançlarıyla baş başa bırakmakla emrolunduk”¹⁰⁵ cümlesiyle ifade edilmiştir. Meselelerini çözmek üzere kendi mahkemelerine değil de müslümanların mahkemesine başvuran zimmîlerin davalarına bakıp bakmama hususunda mahkemenin serbest olduğu yönündeki Mâlikî ve Hanbelî icthadları,¹⁰⁶ söz konusu hukukî ve yargısal özerkliğin boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Taraflardan birinin müslüman olması veya konunun kamusal boyutunun bulunması ya da dinlerini ilgilendirmemesi halinde ise davaya İslâm mahkemesinin bakacağı ve İslâm hukukunun uygulanacağı açıktır.”¹⁰⁷ Ayrıca İslâm hukukundaki “ne suç ne de ceza şer’î nass olmadan yoktur” ilkesi gereği kanunda suç olduğu belirlenmiş bir suçu işlemediği sürece zimmînin hapsedilmesi veya cezalandırılması söz konusu değildir.¹⁰⁸

1. 6. Siyasal Hakları

Müslüman düşüncede “hukukî ve siyasî hâkimiyet İslâm inanç ve öğretisinden kaynaklanıp meşruiyetini de buradan aldığı için¹⁰⁹ gayr’ı-müslimler devlet başkanlığı konusunda seçme ve seçilme hakkına sahip değildir. Aynı şekilde vali, hâkim ve ordu kumandanı gibi üst düzey kamu görevlisi olarak tayin edilemezler. Bu genel kabulün yanında İslâm hukukçularının çoğunluğu, zimmîlerin diğer kamu hizmetlerine girmelerine de olumlu bakmamıştır. Gayr’ı müslimlerin dost, sırdaş, velî edinilmesini yasaklayan âyetleri¹¹⁰ ve bazı ilk dönem uygulamalarını¹¹¹ dikkate alarak ümmeti temsil ve onun adına tasarrufta bulunma anlamındaki velâyetin ancak müslümanlarda olacağı fikrini esas alan çoğunluğa karşılık bir kısım hukukçular, bunların düşmanlık yapan gayri müslimlerle ilgili olduğu gerekçesiyle alt kademelerdeki kamu görevlerine zimmîlerin getirilmesini câiz görmüşlerdir. Vezirleri tam yetkili tefvîz ve uygulamaya yetkili tenfiz şeklinde ikiye ayıran Mâverdî (ö. 450/1058) ve Ebû Ya’lâ (ö. 458/1066), zimmîlerin ihtiyaç halinde sadece uygulamaya yetkili olarak görevlendirilebileceğini ifade etmişlerdir.”¹¹²

2. Zimmîlerin Görevleri

Zimmî, İslâm ülkesinin bir ferdidir. Bu sebeple onun en başta gelen görevi, İslâm’ın hâkimiyetini kabul etmesi, müslümanların inançlarına, hukuk kurallarına ve örflerine saygı

¹⁰² Bkz. Mâide 5/43, 47.

¹⁰³ Müslim, “Hudûd”, 26-29.

¹⁰⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, C. 8, s. 427.

¹⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, C. 11, s. 102: وَقَدْ أَمَرْنَا أَنْ نَتْرُكَهُمْ، وَمَا يَدِينُونَ لِمَكَانِ عَقْدِ الذِّمَّةِ

¹⁰⁶ İbn Kudâme, *el-Müğni*, C. 13, s. 250.

¹⁰⁷ Yaman, “Zimmî”, s. 437.

¹⁰⁸ Zeydan, s. 91.

¹⁰⁹ Bkz. Nisâ/59.

¹¹⁰ Bkz. Âl-i İmrân 3/59.

¹¹¹ Bkz. Ebû Dâvûd, “Salât”, 27.

¹¹² Yaman, “Zimmî”, s. 437; Zeydan, s. 78-80.

göstermesi, müslüman toplumun güvenilir bir üyesi olup kamu düzenine ve genel ahlaka aykırı davranışlardan uzak durmasıdır. Zimmîlerin, ibadetleri ve kendi aralarındaki din kaynaklı bazı özel hukuk ilişkileri dışında kalan konularda İslâm hükümlerini benimseyip uygulama zorunlulukları vardır. Yine her biri için özel şartlar bulunan cizye, haraç, öşür (uşûr) gibi vergi yükümlülüklerini yerine getirmek de zimmîlerin diğer önemli görevleridir.¹¹³ “Baş vergisi diye nitelenen cizye zimmet akdinin zorunlu bir sonucudur.¹¹⁴ Fakîhlerin çoğunluğuna göre genel güvenliklerinin sağlanması karşılığında alınan bu vergiyle sadece ergin, akıl ve beden sağlığı yerinde, ödeme gücü bulunan erkekler mükelleftir. Buna göre küçükler, kadınlar, akıl sağlığı yerinde olmayanlar, körler, kötürümler, yatalak hastalar, çalışamayacak derecede yaşlı olanlar, yoksullar ve çoğunluğa göre din adamları bu vergiyi ödemezler. Ülke savunmasına fiilen katkıda bulunanlar ve devlete yararlılıkları dokunanlar da cizyeden muaf tutulmuştur.”¹¹⁵ “Bazı hadislerde¹¹⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde gayr-ı müslimlerden tahsil edildiği bilgisi yer almakla birlikte toprak vergisi olan haraç ile gümrük ve ticaret vergisi olan öşür Hz. Ömer (r.a.) tarafından kurumsallaştırılmıştır. Zimmîlerle ilgili bu üç verginin özellikle zikredildiği fıkıh geleneğinde, gerekli olması durumunda devletin başka vergiler de koyabileceği ifade edilmiştir.”¹¹⁷

3. Müste'menlerin Hakları

İslâm hukuku açısından gayr-ı-müslim yabancı/müste'men, gayr-ı-müslim vatandaş/zimmî menzilesinde kabul edildiği için¹¹⁸ İslâm devleti içinde sahip olduğu hakları da -bazı farklılıklar istisna edilmekle birlikte- ehl-i-zimme'nin haklarına yakındır. Bu hakların sağlayıcısı da şüphesiz İslâm Şeriatıdır. Zira İslâm Şeriatı, emanı ve vefayı zulmün ve ihanetin karşısında temel ilkeler olarak kabul etmiştir. Öyle ki bu ilkelere bağlılıktan dolayı İslâm hukukçularına göre İslâm devletinin, eman verdiği bir müste'meni -kendisi rızası olmadığı sürece veya onun bağlı olduğu devlet tarafından savaş tehditleri gelse bile- müslüman bir esire karşılık fidye olarak vermesi caiz değildir.¹¹⁹ Çünkü İslâm devleti, müste'meni himaye etmeyi ve ona zulmedilmesine karşı çıkmayı emanın bir gereği olarak kendisine vazife kabul etmiştir. Yine müste'menin az miktardaki malı ile İslâm devletine sığınması durumunda devletin, bu maldan -malın tümünü tüketecek derecede- ticarî vergi alamayacağı hukukî bir karar olarak fakîhlerce kabul edilmiştir. İslâm devletinde birçok hukukî konuda zimmî gibi muamele gören müste'menin zimmîden farklı olduğu konular da vardır. Bunların başında cizye gelmektedir. İki de gayr-ı-müslim olmasına rağmen darü'l-islâm vatandaşı olması ve devletin onu korumaya karşılık olması nedeniyle zimmînin cizye vergisini vermesi bir yükümlülük iken, aynı yükümlülük kendisine eman verilmiş olsa da henüz dârü'l-islâm'a yabancı sayılan müste'men için söz konusu değildir.¹²⁰

¹¹³ Yaman, “Zimmî”, s. 437.

¹¹⁴ Tevbe 9/29.

¹¹⁵ Yaman, “Zimmî”, s. 437; Klasik kaynaklar için bkz. Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2012, C. 7, s. 546-548; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, C. 8, s. 416-418.

¹¹⁶ Bkz. Ebû Dâvud, “İmâre”, 33.

¹¹⁷ Yaman, “Zimmî”, s. 437; Zeydan, s. 138, 208-209.

¹¹⁸ Serahsî, *Şerhü's-Siyerî'l-Kebîr*, s. 1853.

¹¹⁹ Serahsî, *Şerhü's-Siyerî'l-Kebîr*, s. 1612-1613.

¹²⁰ Zeydan, s. 74.

3. 1. Din ve Vicdan Hürriyeti

İslâm'ın, İnanç özgürlüğü konusunda ortaya koyduğu “dinde zorlama yoktur” prensibinden dolayı İslâm devleti kendi vatandaşı olan gayr'ı-müslim zimmîyi bile dinini değiştirmeye zorlamazken, kendi vatandaşı olmayan gayr'ı-müslim müste'meni dinini değiştirmeye nasıl zorlayabilir ki? Zira müste'men, dininin değiştirilmemesi konusunda zimmîye göre daha çok hak sahibidir. Dolayısıyla din ve vicdan hürriyeti başta olmak üzere eğitim, çalışma/iş, mesken hürriyeti konularında müste'men, İslâm devletinin vatandaşı olan zimmî gibi dokunulmazdır.¹²¹

3. 2. Can ve Mal Dokunulmazlığı

Müste'menin canı da malı da dokunulmazdır. Müste'men, İslâm devleti sınırları içinde bulunduğu sürece her türlü tehlikeye karşı devletin emanı/güvencesi altındadır. Öyle ki Müslüman bir esire karşılık olsa bile bir Müste'men -kendi rızası olmadıkça- dârü'l-harbe veya vatandaşı olduğu devlete teslim edilemez. Zira müste'men/mülteci İslâm'ın emanı altındadır, onu zulüm göreceği bir yere teslim etmek emana zulümdür. İslâm devleti söz konusu müste'meni güvenli bir yere ulaştırıncaya kadar korumak zorundadır.¹²²

3. 3. Özel Hakları

Müste'men İslâm devleti içinde ailevî, malî, ticarî gibi özel hukukunu ilgilendiren meşru her türlü faaliyette bulunma konusunda hak sahibidir. Ancak müste'menin silah ticareti yapması -silahın savaşta müslümanların aleyhinde kullanılma ihtimalinden dolayı- fakihler tarafından genel itibariyle caiz görülmemiştir.¹²³ Yine müste'menin İslâm devletinde menkul veya gayr-menkul her tür mülkiyet hakkına sahip olması özel hakları bakımından önemli bir atılım olarak göze çarpmaktadır. Öyle ki müste'men, komşu olduğu müslümanın evi konusunda şuf'a hakkına sahip kişi bile kabul edilmiştir.¹²⁴

3. 4. İkamet ve Seyahat Hürriyeti

Müste'men, İslâm devleti sınırları içinde dilediği gibi ikamet ve seyahat etme özgürlüğüne sahiptir. Ancak “özellikli bakımından zaman ve mekânla sınırlanabilir bir akid olan eman, İslâm ülkesinde gayr'ı-müslimlerin girmeleri yasaklanan bölgelere giriş izni sağlamaz. Bu bölgelerin tayini konusunda âlimler arasında görüş ayrılığı vardır. Gayr'ı-müslimlerin Harem bölgesine girmelerine izin verilmeyeceği görüşünde olan Şâfiîler ile Hanbelîler, müslümanların maslahatı gereği ya da devlet başkanının izni halinde Hicaz'da üç günlük geçici ikametlerine imkân tanımışlardır. Mâlikîler, gayr'ı-müslimlerin Hicaz ve Arap yarımadasında yerleşmelerini câiz görmemekle birlikte eman verilmesi halinde Mescid-i Harâm dışındaki Harem bölgesine üç günlük veya ihtiyaca göre daha fazla bir süre için girebilecekleri görüşündedirler. Ebû Hanîfe'ye göre ise Mescid-i Harâm da dahil olmak üzere Harem bölgesine girip misafirlik müddeti kadar (üç

¹²¹ Zeydan, s. 112.

¹²² Zeydan, s. 118.

¹²³ İbn Rüşd, C. 2, s. 254.

¹²⁴ Serahsî, *Şerhü's-Siyerî'l-Kebîr*, s. 1984: وَإِذَا بَيْعَتْ دَارٌ بِجَنْبِ دَارِ الْحَرَبِيِّ الْمُسْتَأْمَنِ فِي دَارِنَا فَلَهُ أَنْ يَأْخُذَهَا بِالشُّفْعَةِ

gün üç gece) kalmaları. Hicaz'da ise ikamet etmeleri câizdir.”¹²⁵ Müste'menlerin İslâm devletinin Harem ve Hicaz bölgeleri dışındaki diğer yerlerde ne kadar kalabilecekleri de fakihler arasında tartışılmıştır: Hanefî, Zeydiyye, İmâmiyye mezheplerine göre bu süre bir yılı aşamaz. Mâlikîler'e göre belli bir maksada yönelik olarak verilen eman, -şartları çiğnenmediği sürece- o maksadın yerine gelmesiyle sona erer. Zaman sınırı belirlenmeyen ya da dört ayın altında tutulan emanın âzami süresi ise dört aydır. Emânın süresi, Şâfiîler'in bir görüşüne göre dört ay, diğer bir görüşüne göre ise en fazla bir yıldır. Hanbelîler'e göre ise eman süresi on yıla kadar uzatılabilir, ancak on yılı geçemez. Emânın süresiyle ilgili olarak fakihler tarafından belirlenen bu süreler icthâdi olup, her devirde örf'e veya devletin aldığı karara göre değişebilir.¹²⁶ İslâm devletinde yaşayan müste'menin -zimmî olmadığı sürece- kendi vatanına dönmesi engellenemez. müste'menin, eman statüsünü zimmîliğe çevirmesi durumunda ise dârü'l-İslâm'la bağıını koparıp dâr'ı-harbe dönmesi uygun görülmemiş¹²⁷ ise de ticaret vb. meşru faaliyetler sebebiyle kendi vatanına seyahat etmesi mümkün kabul edilmiştir.¹²⁸

3. 5. Yargı ve Hukuk Özerkliği

İslâm ülkesinde “gayr-ı müslimlere tanınan inanç özgürlüğü gereği zimmî ve müste'menlere aile, şahıs, miras ve borçlar hukuku gibi alanlarda adlî ve hukukî muhtariyet tanınmıştır. Gayr'ı-müslimler aralarındaki hukukî ihtilaflar için İslâm mahkemelerinde dava açabilecekleri gibi bu ihtilafları kendi mahkemelerine de götürebilirler. Taraflardan birinin müslüman olması halinde görevli merci İslâm mahkemesidir. Ancak, hukuk davalarında gayr'ı-müslimlere tanınan adlî ve hukukî muhtariyet ceza davaları için söz konusu değildir. Ceza hukuku alanında inanç hürriyetinden kaynaklanan bazı istisnalar dışında genel kural müslümanlara uygulanan hükümlerin gayr-ı müslimler için de geçerli olmasıdır. Meselâ, şarap içmeleri halinde kendilerine had cezası uygulanmaz; açıktan içmeleri durumunda kamu düzenini ihlal sebebiyle ta'zîr cezası verilir. Hanefîler, -Ebû Yûsuf hariç- zina cezasındaki “ihsân” şartı için müslüman olmayı gerekli gördüklerinden ister zimmî ister müste'men olsun recm değil, celde cezasının uygulanacağı görüşündedirler. Mâlikîler, zimmîye zina haddi uygulanmayıp cezalandırılmak üzere kendi mahkemelerine teslim edileceğini, müste'menin ise müslüman bir kadınla zina etmesi halinde cezalandırılacağını belirtmişlerdir. Müste'menin zina suçu konusunda Hanbelîler de bu görüştedir. Şâfiîlere göre ise zinadan dolayı müste'mene had cezası verilmez. Bunun dışında zimmîler had ve kısası gerektiren bir suç işlediklerinde müslümanlara uygulanan hükümlere tabi olurken müste'menlerde yine farklı bazı durumlar söz konusudur. Meselâ, öldürme ve kazf gibi suçlarda müste'mene kısas ve had cezası verileceği hususunda görüş birliği bulunmakla beraber hırsızlık suçunda had uygulanıp uygulanmayacağına ihtilaf edilmiştir. Mâlikîler, Hanbelîler ile Hanefîler'den Ebû Yûsuf bu suç için de had uygulanacağını belirtirken Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî uygulanmayacağını söylemiştir. Şâfiîler ise olumlu ve olumsuz iki görüş ileri sürmüşlerdir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ölen ve öldüren taraf müste'men veya

¹²⁵ Zuhaylî, Vehbe. “Eman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 11, 1995, S. 81; Ayrıca bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, C. 4, s. 187-188; Aynî, *el-Binâye*, C. 12, s. 238; İbn Kudâme, *el-Müğnî*, C. 13, s. 245-246; Şınkîti, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. 2, s. 333;

¹²⁶ Zeydan, s. 115-116; Zuhaylî, “Eman”, s. 81.

¹²⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, C. 2, s. 396.

¹²⁸ Zeydan, s. 123.

zimmî ise kâtile kısas uygulanır; fakat bir zimmî veya müste'meni öldürmesinden dolayı müslümana kısas uygulanmaz. Böyle bir durumda Mâlikî ve Hanbelîler'e göre müslümanın diyetinin yarısı ödenir, Şâfiîler'e göre ise üçte biri kadar diyet ödenir. Hanefîler'deki hâkim görüş, bir zimmîyi öldüren müslümana kısas gerekmesine karşılık bir müste'meni öldüren zimmî veya müslümana kısas uygulanmayacağı ve müslümaninkine denk diyet ödeneceği yönündedir; Ebû Yûsuf ise kısas uygulanacağı kanaatindedir. Ayrıca Mâlikîler bir gayr'ı-müslimi malını almak amacıyla öldüren müslümanın kısas yoluyla olmasa bile kamu düzenini ihlal sebebiyle ölüm cezasına çarptırılacağını belirtmişlerdir. Öte yandan Hanefîler, müste'menin müste'meni öldürmesi halinde kıyasen kısas uygulamak gerekse de istihsanen uygulanmayacağı kanaatindedirler.¹²⁹

3. 6. Siyasal Hakları

Müste'menlerin geçici bir süreyle İslâm devletinin emanı altında olmaları nedeniyle kamu hizmetine yönelik siyasi bazı görevleri almaları fakîhlerce isabetli kabul edilmemiş ve buna cevâz verilmemiştir.¹³⁰

4. Müste'menlerin Görevleri

Zimmînin İslâm devletine karşı yerine getirmesi gereken malî sorumluluğu cizye, haraç ve uşûr iken müste'menin malî sorumluluğu yalnızca uşûr ile sınırlıdır. Gayr'ı-müslim tâcirlerin İslâm devletine ticaret mallarını sokması sebebiyle onlardan alınan bir tür gümrük vergisi anlamındaki uşûr/uşr (uşru't-ticâre) vergisi müste'menleri de bağlayan bir vergi olarak kabul edilmiştir. Çünkü müste'men emanla İslâm devleti topraklarına girdiğinde malı da canı gibi İslâm devleti tarafından korunmaya alınmaktadır. Buna karşılık ona uşûr vergisini ödeme yükümlülüğü getirilmiştir. Malî görevleri dışında müste'menin kendisine tanınan can ve mal güvenliği sebebiyle bulunduğu ülke halkının can ve mal güvenliğini ihlal etmekten kaçınması, İslâm dinine ve değerlerine dil uzatmaktan sakınması, müslümanların yanında aleni olarak içki ve domuz ticaretini yapmaması gibi bazı temel görevleri daha vardır.¹³¹

B. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne Göre Mültecilerin Hakları ve Görevleri

1. Mültecilerin Hakları

1. 1. Dinî Hakları

Sözleşme hükümlerinin mülteciler arasında sahip oldukları ırk, din veya geldikleri ülke farkı gözetilmeksizin uygulanmasının esas olduğunu karara bağlayan 1951 Cenevre Sözleşmesine göre taraf devletler, ülkelerindeki mültecilere dinî vecibelerini yerine getirme hürriyeti ve

¹²⁹ Özel, Ahmet. "Müste'men", s. 141-142; Klasik kaynaklar için bkz: Şâfiî, *el-Ümm*, C. 6, s. 40, 127, Serahsî, *el-Mebsût*, C. 9, s. 55-57; C. 10, s. 95-96; C. 11, s. 102-103; Kâsânî, C. 7, s. 34,35, 40; 131-132, 168; Haraşî, C. 3, s. 127, 154, C. 8, s. 3-6; İbn Kudâme, *el-Müğnî*, C. 11, s. 465-479.

¹³⁰ Zeydan, s. 85.

¹³¹ Zeydan, s. 137, 190, 208, 210.

çocuklarının dinî eğitim hürriyeti bakımından en az vatandaşlara uyguladıkları muamele kadar uygun muamele uygulayacaklardır.¹³²

1. 2. Hukukî Hakları

Genel hükümler açısından sözleşmenin daha uygun hükümler içerdiği durumlar hariç tutulmak şartıyla her akit devletin mültecilere genel olarak yabancılara uyguladığı muameleyi uygulayacağını ve ayrıca tüm mültecilerin akit devletlerin topraklarında üç yıl ikametten sonra kanunî mütakabiliyet şartından muafiyet kazanacaklarını karara bağlayan 1951 Cenevre Sözleşmesine göre¹³³ her mültecinin şahsi statüsü ikametgahının bulunduğu ülkenin kanununa, ikametgahı yoksa bulunduğu ülkenin kanununa tabidir.¹³⁴ Mülteci tarafından daha önce kazanılan ve şahsi statüye dair olan haklara, özellikle evliliğe ait olan haklara her akit devleti tarafından gerekirse bu devletin mevzuatının gösterdiği şartları yerine getirmek kaydıyla riayet edilir.¹³⁵ Akit devletler, menkul ve gayr-ı menkul mülkiyet edinme ile buna bağlı diğer hakları, menkul ve gayr-ı menkul mülkiyete ait kira ve diğer sözleşmelerle ilgili hakları her mülteciye mümkün olduğu kadar müsait ve her halde aynı şartlar içinde genel olarak yabancılara sağlanandan daha az müsait olmayan bir şekilde uygularlar.¹³⁶ Akit devletler, yasal olarak ülkelerinde ikamet eden mültecilere siyasî amaç ve kâr amacı taşımayan dernekler ile meslek sendikaları bakımından aynı koşullar içinde yabancı bir ülkenin vatandaşlarına tanınan en müsait muameleyi uygularlar.¹³⁷ Sözleşmeye göre her mülteci, bütün taraf devletlerin toprakları üzerindeki hukuk mahkemelerine serbestçe ve kolayca başvurma hakkına sahiptir. Her mülteci, sürekli ikametgahının bulunduğu taraf devlette adli yardım ve teminat akçesinden muafiyet dahil, mahkemelere müracaat bakımından vatandaş gibi muamele görür ve her mülteci, sürekli ikametgahının bulunduğu ülkenin dışındaki taraf devletlerde o ülkelerin vatandaşlarına 2. fıkrada bahsedilen konular hakkında yapılan muamelenin aynından istifade eder.¹³⁸

1. 3. Çalışma, Ticaret, Eğitim ve Sosyal Yardım Hakları

1951 Cenevre Sözleşmesine göre akit devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden her mülteciye ücretli bir meslekte çalışmak hakkı bakımından aynı şartlar içinde yabancı bir memleketin vatandaşına verilen en müsait muameleyi uygularlar.¹³⁹ Akit devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere tarım, sanayi, küçük sanatlar ile ticaret sahalarında kendi işyerlerini açmak ve sanayi, ticarî şirketler kurmak haklarıyla ilgili olarak mümkün olduğu kadar müsait ve her halde genel olarak aynı şartlardaki yabancılara tanıdıklarından daha az müsait olmayan muameleyi uygularlar.¹⁴⁰ Sözleşmeye göre bütün ahalinin tabi olduğu ve nadir bulunan maddelerin genel dağıtımını düzenleyen bir vesika usulü mevcut olan hallerde mültecilere

¹³² Mülteci Hukuku Kanunu (MHK), *Resmî Gazete* 10898 (5 Eylül 1961), Kanun No. 359, md. 4.

¹³³ MHK, md. 7/1, 2.

¹³⁴ MHK, md. 12/1.

¹³⁵ MHK, md. 12/2.

¹³⁶ MHK, md. 13.

¹³⁷ MHK, md. 15.

¹³⁸ MHK, md. 16/1, 2, 3.

¹³⁹ MHK, md. 17/1.

¹⁴⁰ MHK, md. 18.

vatandaşlar gibi muamele edilir.¹⁴¹ Eğitim konusunda ise akit devletler, mültecilere temel eğitim konusunda vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygularlar.¹⁴² Sosyal yardım konusunda da akit devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere sosyal yardım/iâne konularında vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygularlar.¹⁴³ Yine akit devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere yasalarla düzenlendiği veya idarî makamların yetkisine tabi oldukları ölçüde istihkaka dahil olmak şartıyla aile yardımları, işçi istihkakları, çalışma müddeti, düzenlenmiş çalışma saatleri, ücretli tatil, evde çalışmaya ait sınırlamalar, çalışmaya başlama yaşı, çıraklık ve meslekî yetiştirme, kadınların ve gençlerin çalışması, toplu iş sözleşmeleri ve ikram edilen menfaatler konularında vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygularlar.¹⁴⁴ 1951 Cenevre Sözleşmesi, bazı sınırlamakla birlikte mültecilere sosyal güvenlik hakkının verilmesini de öngörmektedir.¹⁴⁵

1. 4. İkamet ve Seyahat Hakları

1951 Cenevre Sözleşmesine göre akit devletler, mesken/konut edinme bakımından bu konu yasalar ve yönetmeliklerle düzenlendiği ya da kamu makamlarının kontrolüne tabi olduğu oranda, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere her halde genel olarak aynı şartlar altındaki yabancılara uygulanandan daha az olmayacak biçimde, mümkün olduğu kadar müsait bir muamele sağlayacaklardır.¹⁴⁶ Yine her akit devlet, ülkesinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, genel olarak aynı şartlardaki yabancılara uygulanan mevzuattaki istisnalar korunmak şartıyla ikamet edeceği yerleri seçme ve özgürce seyahat etme hakkını tanırlar.¹⁴⁷ Akit devletler, ülkelerinde bulunan ve geçerli bir seyahat belgesine sahip olmayan her mülteciye hüviyet/kimlik kartı belgelerini verirler. Ayrıca akit devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere ulusal güvenlikleri veya kamu düzenleri ile ilgili engelleyici ciddi sebepler bulunmadıkça kendi toprakları dışında seyahatlerini temin edecek seyahat belgeleri de verirler.¹⁴⁸ Mal nakli konusunda her akit devlet, kendi yasa ve yönetmeliklerine uygun olarak mültecilerin, ülkelerine getirdikleri malları yerleşmek üzere kabul edilecekleri bir başka ülkeye nakletmelerine izin verirler.¹⁴⁹

2. Mültecilerin Görevleri

1951 Cenevre Sözleşmesi, mültecilerin görevlerini 2. maddede genel bir karakterde şu şekilde ifade etmiştir: “Her mültecinin, bulunduğu ülkeye karşı, özellikle yasalara, yönetmeliklere ve kamu düzeni için alınan önlemlere uymayı öngören görevleri/yükümlülükleri vardır.”¹⁵⁰

¹⁴¹ MHK, md. 20.

¹⁴² MHK, md. 22/1.

¹⁴³ MHK, md. 23.

¹⁴⁴ MHK, md. 24/1 (a).

¹⁴⁵ MHK, md. 24/1 (b).

¹⁴⁶ MHK, md. 21.

¹⁴⁷ MHK, md. 26.

¹⁴⁸ MHK, md. 27, 28.

¹⁴⁹ MHK, md. 30.

¹⁵⁰ MHK, md. 2.

VI. Mülteciliğin İlkeleri

A. İslâm Hukukuna Göre Mülteciliğin İlkeleri

1. Geri Göndermeme İlkesi

Kesin olarak denilebilir ki İslâm; mültecinin, hürriyetinin ve temel haklarının tehlikeye gireceği bir yere gönderilmesini reddeder. Daha cesur bir ifadeyle söylemek gerekirse suç işleyen -özellikle siyasî anlamda- kimselerin geri gönderilmemesini ve teslim edilmemesini ilk olarak karara bağlayan İslâm'dır.¹⁵¹ İlticada geri göndermeme ilkesi, örf temeline de dayanan köklü bir yapıya sahiptir.¹⁵² "Örfen maruf olan şart kılınmış gibidir.", "Örfe sabit olan nassla sabit olmuş gibidir.", "Âdet muhakkemdir." gibi örfle dair ilkeleri¹⁵³ esas alan İslâm hukuku, toplumda çıkan problemleri çözmeye dinamizme ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu ispat etmiştir. Mekke'li müşriklerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib'e gelerek Hz. Peygamber'i (s.a.s.) kendilerine teslim etmesini istediklerinde Ebû Tâlib'in, uğrunda canından bile olsa Hz. Peygamber'i (s.a.s.) kendilerine teslim etmeyeceğini söyleyerek müşriklerin teklifini reddetmesi,¹⁵⁴ yine Habeşistan meliki Necâşî'nin, kendisine sığınan müslümanları teslim almak üzere gelen Kureyş heyetine onları teslim etmemesi, yani müslümanları kendi ülkesinde en güzel biçimde ağırlayıp iade etmemesi,¹⁵⁵ "geri göndermeme" ilkesinin İslâm'ın ilk yıllarındaki dikkat çekici iki örneğidir. İslâm hukukuna göre mültecinin, hayatının tehlikeye gireceği veya temel haklarının elinden alınacağı bir devlete gönderilmesi zulümdür. Zulüm ise İslâm tarafından haram kılınmıştır. İslâm hukukuna göre mülteci ister müslüman olsun ister zimmî olsun isterse de müste'men olsun bunların her birisi geri göndermeme ilkesi çerçevesinde hak sahibidir.¹⁵⁶ Bu nedenle İslâm hukukçularına göre rızası olmadığı sürece eman dilemiş bir harbînin/müste'menin ne fidye karşılığında ne de müslüman bir esirle değişiminin sağlanarak iade edilmesi, yani geri gönderilmesi câiz değildir. Bu kat'î tavır, dârü'l-harb devletinin darü'l-İslâm devletini savaşa tehdit etmesi durumunda bile muhafaza edilmesi gereken bir tavidir. İlk dönem Hanefî hukukçusu İmâm Muhammed'in, "Eğer müşrikler, müslümanlara 'sizden eman almış harbîyi/müste'meni bize geri gönderin. Geri göndermezseniz sizinle savaşıyoruz' deseler ve müslümanların da onlara karşı koyacak kuvveti olamasa bile yine de müslümanların eman dilemiş harbîyi geri göndermeleri gerekmez. Çünkü, geri göndermek emana zulümdür, buna da ruhsat yoktur."¹⁵⁷ şeklindeki sözlerinden ve devamındaki hükümlerden şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:¹⁵⁸

- İslâm devletinden eman almış müste'menin -kendisi istemediği sürece- ne fidye talebi ne de esir değişimi yoluyla geri gönderilmesi câiz değildir. Bunun aksi, zulümdür ve emana ihanettir.

¹⁵¹ Ebü'l-Vefâ, Ahmed. *Hakku'l-Lucûi Beyne's-Şeriatî'l-İslâmiyyeti Ve'l-Kânûni'd-Devliyyi lilâciîn*, Riyad, 2009, s. 46.

¹⁵² Ebü'l-Vefâ, 46.

¹⁵³ Cevdet, Ahmed vd. *Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, Dâru İbni Hazm, Lübnan, 2004, s. 90-92.

¹⁵⁴ İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru Hicr, y. y., 1997, C. 4, s. 134-135.

¹⁵⁵ İbn İshâk, Muhammed. *Sîretü İbn İshâk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978, s. 213-217.

¹⁵⁶ Ebü'l-Vefâ, s. 48.

¹⁵⁷ Serahsî, *Şerhü's-Siyerî'l-Kebîr*, s. 1613.

¹⁵⁸ Ebü'l-Vefâ, s. 50-51.

- Sadece İslâm devlet başkanının veya devlet içindeki yetkili organın, müste'menin İslâm topraklarından çıkıp dilediği yere gitmesini teklif etme hakkı vardır. Bu durumda müste'men, dilediği yere gitmek isterse gider. Gitmek istemezse geri gönderilmez ve güvenli başka bir yere gidinceye kadar eman antlaşmasına bağlı olarak İslâm devleti topraklarında güvenle yaşamaya devam eder.

- İslâm'a göre mülteciye sunulan emana vefa göstermek ve gereğini yerine getirmek her şeyden daha önceliklidir. Zira bu yolla mültecinin hayat hakkı başta olmak üzere tehlike altındaki diğer tüm hakları koruma altına alınır.

- Mülteci hukuku ve özellikle de geri göndermeme ilkesi açısından uluslararası hukukun ancak son iki asırda sınırlı bir gelişmeyle kat ettiği hakların, İslâm tarafından asırlar önce ortaya konulmuş olması İslâm'ın kaynaklığını yaptığı şer'î hukukun ne derece ileri bir hukuk olduğunun ispatıdır.

2. Dâru'l-İslâm'a İzinsiz Giren Kimseyi Cezalandırmama İlkesi

İslâm hukukuna göre gayr'ı-müslimler dâru'l-İslâm'a ancak iznle/emanla girebilir. Ancak geçerli olan bu genel kuraldan bazı durumlar istisna edilmiştir. Buna göre devlet elçisinin, ticaretle uğraştığını gösteren deliller ışığında tâcirin dâru'l-İslâm'a izinsiz girmesi mümkündür. Yine âdetin/örfün, aleyhinde bir hükme varmayıp emin kabul ettiği bir kimsenin veya içinde bulunduğu hali ile söyledikleri arasında çelişki olmayıp uyum olan bir kimsenin ya da eman almak için gelmiş olan kimsenin -ihtiyaçlarını tedarik edecek süreyle- dâru'l-İslâm'a izinsiz girmesi fakîhlerce mümkün kabul edilmiştir.¹⁵⁹

3. İltica Hakkını Fark Gözetmeksizin Talep Eden Herkese Verme İlkesi

İslâm hukukuna göre iltica hakkı; din, cinsiyet, etnik ve servet ayrımı olmaksızın talep eden herkese verilmesi gereken insanî bir haktır.¹⁶⁰ Zira herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm insanların haklarını himaye etmek İslâm'ın evrensel karakterinin bir tezahürüdür. Sığınma talebinde bulunan kişi müşrik dahi olsa onun Allah'ın kelamını işitmesine fırsat vermek için koruma altına alınması ve daha sonra güvenli bir bölgeye ulaştırılması Kur'ân'ın öğretisidir.¹⁶¹ İnsanlar arasındaki ırk, dil, renk gibi ayrımları Allah'ın kudretinin birer nişanesi olarak kabul eden İslâm'ın değerli görme/görmeme hususundaki yegâne ölçüsü takvadır.¹⁶² 19 Eylül 1981 yılında ilan edilen İslâm'da İnsan Hakları Beyannamesi de 9. maddesinde sığınma hakkına yer vererek önemli mesajlarda bulunmuştur: "İşkenceye ve zulme maruz kalan her müslüman, dâr'ül-İslâm sınırları içinde, emin olabileceği bir yere sığınma hakkına sahiptir. İslâm; bu hakkı cinsiyeti, inancı

¹⁵⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, C. 4, s. 308; Behûtî, *Keşşâfü'l-Kıma*, C. 7, s. 203; Merdâvî, Muhammed b. Müflih. *el-Furû' ve Tashîhu'l-Furu'*, Müessesetu'r-Risâle, 2003, C. 10, s. 309; Fakîhlere göre genel kuraldan istisna edilen bu durumlardan herhangi birisinin kapsamına girmeyen gayr'ı-müslim'in, harbî/İslâm düşmanı olduğu kabul edilir ve bu kişi esir statüsüne düşer. Dâru'l-İslâm devlet başkanı, böyle bir kimseye karşı dört işlemten birisini yerine getirmede hak sahibidir: Öldürme, köleleştirme, eman verme, fidyeye karşılığında serbest bırakma. Bkz. Behûtî, *Keşşâfü'l-Kıma*, C. 7, s. 203.

¹⁶⁰ Ebü'l-Vefâ, s. 63.

¹⁶¹ Tevbe 9/6.

¹⁶² Hucurât 49/13.

veya rengi ne olursa olsun her zulme maruz kalan şahsa tanır ve müslümanlara da kendilerine sığınacak kimselere emniyet ve güven içinde yaşama hakkını vermeleri görevini yükler.”¹⁶³

B. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne Göre Mülteciliğin İlkeleri

1. Cezalandırmama İlkesi

1951 Cenevre Sözleşmesine göre mültecilerin iltica ülkesinde usulsüz durumda/yasadışı bulunması halinde akit devletler, hayatlarının veya özgürlüklerinin madde 1’de gösterilen şekilde tehdit altında bulunduğu bir ülkeden doğruca gelerek izinsizce kendi topraklarına giren veya bu topraklarda bulunan mültecilere yasadışı yollardan girişleri veya bulunuşlarından dolayı ceza vermezler. Ancak bunların da vakit geçirmeden resmî makamlara başvurarak yasadışı girişlerinin veya bulunuşlarının makul sebeplerini anlatmaları şarttır. Akit devletler, bu mültecilerin hareketlerine gerekli olanların dışında kısıtlama uygulamazlar. Bu kısıtlamalar ancak, söz konusu mültecilerin ülkedeki statüleri belirleninceye veya bir başka ülkeye kabulleri sağlanıncaya kadar uygulanır. Akit devletler, bu mültecilerin diğer bir ülkeye kabullerini temin etmeleri için makul bir süre ve gerekli bütün kolaylıkları sağlarlar.¹⁶⁴

2. Geri Göndermeme/ Sınır Dışı Etmeme (Non Refoulement) İlkesi

1951 Cenevre Sözleşmesine göre hiçbir akit devlet, bir mülteciyi ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasî fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına her ne şekilde olursa olsun geri gönderemez veya iade (refouler) edemez. Ancak, bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle vahim/adî bir suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkum olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturan bir mülteci de işbu hükümden yararlanmayı talep edemez.¹⁶⁵ Akit devletlerin, ülkelerinde yasal olarak bulunan bir mülteciyi ulusal güvenlik veya kamu düzeni ile ilgili sebepler dışında sınır dışı edemeyeceklerini karara bağlayan sözleşmeye göre böyle bir mültecinin sınır dışı edilmesi, ancak ilgili yasal sürece göre alınmış bir karara uygun olabilir. Ayrıca, zorunlu ulusal güvenlik nedenlerinin aksine bir uygulamayı gerekli kıldığı haller dışında mültecinin durumunu açıklaması için delil sunmasına, temyiz etmesine, bu amaçla yetkili bir makamın ya da yetkili makamın özel olarak atayacağı bir kişinin veya kişilerin önünde temsil edilmesine izin verilir.¹⁶⁶

3. Vatandaşlığa Alma İlkesi

1951 Cenevre Sözleşmesine göre akit devletler, mültecileri özümlemeyi ve vatandaşlığa almayı her türlü imkân ölçüsünde kolaylaştırırlar. Vatandaşlığa alma işlemlerini çabuklaştırmaya ve bu işlemlerin masraf ve resimlerini her türlü imkân ölçüsünde azaltmaya bilhassa gayret ederler.¹⁶⁷

¹⁶³ Akgündüz, Ahmet. İslam’da *İnsan Hakları Beyannamesi*, İstanbul, Timaş yayınları, 1993, md. 9.

¹⁶⁴ MHK, md. 31.

¹⁶⁵ MHK, md. 33/1, 2.

¹⁶⁶ MHK, md. 32/1, 2.

¹⁶⁷ MHK, md. 34.

V. Mülteciliği Engelleyen Sebepler

A. İslâm Hukukuna Göre Mülteciliği Engelleyen Sebepler

Bazı durumlar/sebepler iltica talebinde bulunan kimseye mültecilik hakkının verilmesine engel teşkil eder. Çünkü bu sebepler iltica talebinde bulunan kimsenin işlediği bir suçtan dolayı cezalandırılması gerektiğini ortaya koyan sebeplerdir. Meselâ, amden/kasten adam öldüren bir kâtile -maktûlün velisinin/mirasçılarının kâtili affetmemesi halinde- kısas cezasının uygulanması İslâm hukukuna göre sabit olan bir hükümdür. Dolayısıyla bu kişinin işlediği katl/öldürme suçu, onun mülteci sıfatıyla herhangi bir devlete sığınmasına engel teşkil eder. Mülteciliğin oluşmasını engelleyen -ve siyasî olmayan- sebepleri kısaca iki başlıkta mütalaa etmek mümkündür:¹⁶⁸

1. Devletler Arası Yapılan Bir Sözleşmenin Mülteciliği Engellemesi

İslâm devletinin imzaladığı devletler arası bir antlaşmaya -antlaşma şer'î nasslarla çelişmediği sürece- vefa gösterip gereğini yerine getirmesi esastır. Medine'de yaşayan Müslümanlar, Yahudiler ve Müşrik Araplar arasında hicretten kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) önderliğinde hazırlanan Medine vesikasının 20. ve 22. maddeleri belirli özellikteki kimselerin iltica/sığınma taleplerini reddederken söz konusu antlaşmaya riayetini ise şart olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁶⁹

“Hiçbir müşrik, bir Kureyş'linin mal ve canını himayesi altına alamaz ve hiçbir mü'mine bu hususta engel olamaz.”

“Bu sahifenin muhteviyatını kabul eden, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir mü'minin, bir katile/caniye yardım etmesi ve onu desteklemesi/ona sığınacak yer temin etmesi helâl değildir. Ona yardım eden ve destekleyen/sığınacak yer temin eden kişi, kıyamet gününde Allah'ın lanetine ve gazabına uğrayacaktır ki o zaman artık kendisinden ne bir fidye ne de bir taviz alınacaktır.”

İslâm hukukuna göre devletler arasında akdedilen bir antlaşma, belirli sebepler dolayısıyla mültecilik hakkını ortadan kaldırıyor ise bu antlaşmaya riayet hukukun temel ilkelerinden olan vefanın bir gereğidir. Bu duruma müslümanlar ile müşrikler arasında akdedilen Hudeybiye antlaşması örnek verilebilir. Hudeybiye antlaşmasında yer alan “Mekke'den (müslüman) bir kimse Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kaçıp sığınırsa -velisinin isteği üzerine- iade edilecek. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanından (mürted olan) bir kimse Mekke'ye kaçıp sığınırsa iade edilmeyecek” maddesinden dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.), Hudeybiye antlaşmasından sonra Mekke'den kaçarak kendisine sığınan Ebû Basîr (ö. 6/628) ve Ebû Cendel (ö. 18/639) isimli iki sahâbisini antlaşmaya sadakatten dolayı müşriklere derin bir üzüntü içinde iade etmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁰ Ancak bilinmeli ki devletler arası bir antlaşmanın yürürlükte olmadığı durumda müslümanın gayr'ı-müslimlere iadesi söz konusu değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), henüz

¹⁶⁸ Ebû'l-Vefâ, s. 167-168.

¹⁶⁹ Mecma'u'l-Vesâiki's-Siyâsiyye, Beyrut, 1987, No:1.

¹⁷⁰ Hem Ebû Basîr'in hem de Ebû Cendel'in antlaşma gereği Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından müşriklere teslim edilirken söyledikleri “Siz müşriklerin beni dinimde fitneye düşürmesini mi istiyorsunuz ki onlara teslim ediyorsunuz?” şeklindeki acı feryatlarını Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle teselli ediyordu: “Sabret ve mükafatını Allah'tan bekle! Şüphesiz ki Allah, sana ve seninle birlikte olan müstaz'af mü'minlere kurtuluş ve çıkış yolu yaratacaktır.” Bkz. Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Merkezi Hicr, Kahire, 2011, C. 19, s. 144-145.

Hudeybiye antlaşması imzalanmadan kendisine sığınan iki köleyi -sahiplerinin onları geri alma çabalarına rağmen- iade etmemiştir.¹⁷¹ Dolayısıyla bu husustaki kural şudur: İslâm'a göre bir şahsın kendi devletine iade edilmesinin câiz olması, İslâm devletiyle muhatap devlet arasında antlaşmanın yapılmasından sonradır. Antlaşma öncesi herhangi bir bağlayıcılık yoktur. Bağlayıcı bir antlaşma olmadan şahsın teslimi emanete ihanettir.¹⁷² Bu konuda yine bilinmesi lazım ki fakîhler, kâfirlerin/düşmanların elinde olan müslüman esirlerin durumunu istisnâ olarak farklı bir kategoride değerlendirmişlerdir. Şöyle ki; fakîhlere göre düşmanlarının elinde esir olup da kendisini onlardan kurtaran ve İslâm devletine sığınan müslüman esirlerin iadesi -iki devlet arasında iadeye dair bir antlaşma olsa dahi- ittifakla câiz değildir. Çünkü müslüman bir esirin gayr'ı-müslim devlete teslimi üzere yapılan bir antlaşma bâtil bir şart üzere yapılan antlaşma demektir ve böyle bir antlaşmanın hükmü yoktur.¹⁷³ İbn Hazm'ın şu sözleri de bu hususa ışık tutmaktadır: "Her kim kâfirlerin elinde esir olsa ve fidye karşılığında serbest bırakılsa bu kişinin ne kâfirlerin yanına geri dönmesi ne de fidye vermesi câizdir. İslâm devlet başkanının da bu esir adına herhangi bir bedel/fidye vermesi câiz değildir. Ancak müslüman esirin kurtarılması için fidyeden başka bir yol kalmamışsa müslümanların onun adına -esirin fidye verecek gücü yoksa- fidye verip onu kurtarmaları farzdır."¹⁷⁴

2. Hükmü/Cezası Tatbik Edilmesi Gereken Bir Suçun Mülteciliği Engelleme

İslâm hukukuna göre tabi olduğu devletin sınırları içinde veya başka bir yerde suç işleyen/zulmeden bir suçlunun/zalimin, işlediği fiile karşılık verilen şer'î cezadan kaçarak herhangi bir devlete iltica talebinde bulunması dikkate alınmaz. Başka bir ifadeyle, zulme dayalı fiileri irtikâb eden kimseler iltica/sığınma hakkını kaybederler. İslam hukukçuları hadis nassına dayanarak, suç işleyen/zulmeden ve buna karşılık kendisine verilmiş cezadan kaçmak için iltica talebinde bulunan suçlulara yardım eden kimselerin (de) büyük günah kapsamına girdiklerini belirtmişlerdir. Bu konuda dayanak kabul edilen hadis nassından birisi şudur: "*Mü'minlerin kanları (kıymetçe) birbirine eşittir. Onlar (mü'minler), kendilerinin dışındaki kimseler için bir el/kuvvet (hükümünde) dirler. Müslümanların (sayıca) en azı/aşağısı (bile) onların zimmeleri uğrunda koşar. Dikkat ediniz! Bir mü'min bir kâfir karşılığında öldürülemez. Ahdinde (sadık) olan bir zimmî de bir (harbî) kâfir karşılığında öldürülemez. Kim (aslı olmayan) bir yenilik (bid'at) çıkarırsa veya bid'at çıkarana/isyankâra/câniye destekçi olursa Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerinde olsun.*"¹⁷⁵ Hz. Alî'den (r.a.) gelen şu rivayet de aynı mahiyettedir: "Hz. Alî'ye 'Rasûlullâh'ın (s.a.s.) sana sır olarak verdiği şeyi bize de ver!' denilince, Hz. Alî şöyle dedi: 'Rasûlullâh (s.a.s), insanlara gizlediği hiçbir şeyi bana sır olarak vermedi, ancak Ondan (s.a.s.) şunu işittim: 'Allah'tan başkası adına kesene Allah lanet etsin. Bid'atçıyı/câniyi/isyankarı himaye edene Allah lanet etsin. Annesine-babasına lanet edene Allah lanet etsin. Tarlanın sınır taşlarını değiştirene Allah lanet etsin.'¹⁷⁶ Sığınma/İltica talebinde bulunan kimseye karşı müslümanın ortaya koyması gereken tavır İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) kaleminden şu şekilde

¹⁷¹ Hattâbî, Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-Sünen*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Halep, 1932, C. 2, s. 295.

¹⁷² Ebü'l-Vefâ, s. 178.

¹⁷³ Ebü'l-Vefâ, s. 182.

¹⁷⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, C. 5, s. 364.

¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, 2001, C. 2, s. 286, No. 993.

¹⁷⁶ Müslim, "Edâhi", 44, No. 1978.

ifade edilmiştir: “İltica talebinde bulunan kişi mazlum ise ona yardım etmek vaciptir. Ancak mazlum olma hususu sadece iddiayla sabit olmaz. Nice halinden şikâyet kimse vardır ki aslında zalimdir. O halde iddianın doğruluğu önce araştırılmalı ve açığa çıkarılmalıdır. Eğer bir kimse zalimse yaptığı zulümden ya sulh yoluyla veya adaletli bir hükümle imkân ölçüsünde yumuşaklıkla vazgeçmesi sağlanmalıdır. Eğer bu yol fayda vermez ise zalimin zulmüne kuvvet yoluyla engel olunmalıdır.”¹⁷⁷

Bilindiği üzere günümüzde yeryüzündeki tüm müslümanları kuşatacak büyük bir İslâm devleti -sembolik de olsa- olmadığı için müslüman toplumlar çeşitli devletlere bölünmüşlerdir. Bu realiteyi dikkate alarak İslâm hukukuna göre suçluların teslimiyle ilgili bazı hükümleri şu şekilde mütalaa etmek mümkündür:¹⁷⁸

- İslâm devletlerinden birisinin sınırları içinde suç işledikten sonra başka bir İslâm devletine kaçan (müslüman) bir suçluya terettüp eden ceza, -suçlunun muhakeme edilmesine ve cezalandırılmasına dair tüm işlemlerin sağlanması şartıyla- orada uygulanır. Bu firarın haddi gerektiren bir suç olması nedeniyle veya kulların hakkının ihlal edilmesi nedeniyle ya da malî bir hakkın gasp edilmesi nedeniyle gerçekleşmiş olması arasında fark yoktur. Burada asıl olan, hangi İslâm devletinin sınırları içinde olursa olsun şer’î cezanın ikamesinin sağlanmasıdır. Zira Kur’ân iyilik ve takva üzerinde yardımlaşmayı emretmiştir.¹⁷⁹

- İslâm devletlerinden birisinin sınırları içinde suç işleyen, işlediği suçta karşılık şer’î cezasına da hükmedilen, ancak daha sonra başka bir İslâm devletine kaçan (müslüman) bir suçlunun, kendisinden kaçtığı devlete -bu devletin cezanın infazında suçluya zulmetmemesi şartıyla- iadesinin sağlanması gereklidir. Fakat suçlunun iadesini talep eden devletin; suçta karşılık tatbik edeceği ceza şer’î değilse ve ceza adalet değil zulme dayanıyorsa, meselâ, kasıtsız işlenen katl/öldürme suçuna karşılık, idam cezasının verilmesi gibi ceza suçtan büyükse bu durumda suçlunun teslim edilmemesi esastır. Zira günah ve zulüm üzerinde yardımlaşmak Kur’ân’ın emrinde aykırıdır.¹⁸⁰

- Bir müslümanın veya zimmînin dârü’l-harpte suç işledikten sonra -meselâ, adam öldürmesi, hırsızlık yapması veya zina etmesi gibi- dârü’l-İslâm sayılan devletlerden birisine kaçması durumunu ise fakîhler iki farklı görüşle karara bağlamışlardır: Hanefilere göre bu vasıftaki suçluya ceza terettüp etmez. Zira Hanefiler, suçun işlenmesi esnasında cezayı infaz edecek İslâmî velayetin varlığını şart koşmaktadırlar. Onlara göre cezalar, kendi sebeplerine dayanır. Sebebin vukuu zamanında tenfiz mümkün değilse müsebbib de sabit olmaz. Fakîhlerin çoğunluğunu oluşturan cumhura göre ise bu vasıftaki suçlunun cezası -suçu ya ikrâr yoluyla veya şahitlik gibi diğer deliller yardımıyla sabit olduktan sonra- dârü’l-İslâm’da tatbik edilir. Zira cumhura göre müslüman her nerede olursa olsun İslâm’ın hükümlerine tabidir. Fıkıh mezhepleri, suçlunun dârü’l-harpte suç işledikten sonra dârü’l-İslâm’a kaçması sonrasında dârü’l-harb devletinin, İslâm devletiyle yaptığı antlaşma gereği suçlunun iadesini şart koşmasının bağlayıcı olup olmadığı konusunu ise üç farklı ictihadla hükme bağlamışlardır: Bahsi geçen suçlu eğer

¹⁷⁷ İbn Teymiyye, Takiyüddîn. *Mecmû’l-Fetâvâ*, Mecmau’l-Melik Fehd, Medine, 1995, C. 28, s. 327.

¹⁷⁸ Bkz. Ebû Zehra, s. 265-272.

¹⁷⁹ Ebû Zehra, s. 265-270.

¹⁸⁰ Ebû Zehra, s. 266-267.

müste'men ise tüm fakîhlere göre antlaşmada geçen iade şartına itibar edilir ve suçlu bağlı bulunduğu devletin talebi üzerine onlara teslim edilir. Zira müste'men kısa süreli olarak İslâm devletine bağlı olsa da esasında onun temelden bağlı olduğu, yani vatandaşı olduğu devlet dârü'l-harb devletidir. Dolayısıyla işlediği suç sonrasında kendi devletine teslim edilmesi aslında antlaşmaya vefanın bir gereğidir. Bahsi geçen suçlu eğer müslüman veya zimmî ise İmâm Mâlik'in iki görüşünden birisi ile Ahmed b. Hanbel'e göre teslim şartı antlaşmaya dahil edildiğinde bu şarta riayet etmek gerekir. Şâfiîlere göre suçlu eğer müslüman ise ve dârü'l-harb devletine teslim edildiğinde onu orada koruyacak bir topluluğu/kuvveti var ise anlaşmadaki teslim şartına riayet edilir. Aksi takdirde böyle bir şart yürürlüğe giremez ve bu şarta dayanarak bir müslüman dârü'l-harb devletine teslim edilemez. Şâfiîler, kendisini koruyacak bir kuvvetin varlığı şartıyla suç işleyen erkek müslümanın dârü'l-harb devletine teslim edilme şartına riayeti mümkün görünce, suçlunun müslüman kadın olması durumunda ise teslim şartına riayetin söz konusu olamayacağını belirtmişlerdir. Hanefîler ise müslümanın dârü'l-harb devletine teslim edilme şartını bâtil bir şart olarak kabul ederler. Çünkü Hanefîler'e göre cezaların tenfizi, ancak velayet yoluyla olur. Halbuki gayr'ı-müslimin müslüman üzerinde velayeti yoktur. Fakîhlerin ihtilaf ettikleri nokta antlaşmada teslim şartının olması durumunda bu şarta riayetin bağlayıcı olup olmadığıdır. Böyle bir şartın câri olmadığı durumda tüm fakîhler dârü'l-harpte suç işleyen müslümanın dârü'l-harb devletine teslim edilmeyeceğini ittifakla zaten kabul etmektedirler. Zira cumhura göre gayr'ı-müslim bir kâdî'nın/hâkimin müslümana kâdılık yapması, tüm fakîhlere göre de bir müslümanın Kur'ân ve Sünnet kaynaklı olmayan bir hukukla muhakeme edilmesi câiz değildir.¹⁸¹

- Bir müslümanın veya zimmînin dârü'l-İslâm'da suç işledikten sonra dârü'l-harb'e kaçması durumunda söz konusu suçlu kişi dârü'l-harp'te kaldığı sürece orada cezalandırılmaz, ancak cezasının dârü'l-İslâm'da tahakkuku için devletler arasında akdedilmiş antlaşma veya cârî olan örf gereği suçlunun dârü'l-harb devletinden iadesi sağlanır. Bu konuda devletler arasında imzalanmış bir antlaşma yoksa bile örf tek başına antlaşma gibi kabul edilir. Zira örfen maruf olan şey, şart kılınmış (antlaşma) gibidir.¹⁸²

B. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne Göre Mülteciliği Engelleyen Sebepler

1951 Cenevre Sözleşmesine göre bazı hükümler/sebepler, kişinin mülteci statüsünün haricinde tutulmasını gerektirir. Buna göre ilticayı engelleyen sebepler temelde üç kısımdır:

1. Halihazırda Birleşmiş Milletlerin Yardım veya Korumasından Yararlanmakta Olan Kimselerin Bulunması

1951 Cenevre Sözleşmesinin konuyla ilgili maddesi şöyledir: "Bu Sözleşme, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği dışında, diğer bir Birleşmiş Milletler organı veya kuruluşundan halen himaye veya yardım görmekte olan kimselere uygulanmaz. Böyle bir himaye

¹⁸¹ Zeylaî, Osman b. Alî. *Tebyînü'l-Hakâik*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Kahire, 1314, C. 3, s. 182-183, C. 4, s. 180, Kâdî Abdülvehhâb. *el-İşrâf 'alâ Nüketi Mesâilî'l-Hilâf*, Dâru İbn Hazm, 1999, C. 2, s. 871; Nevevî, Mühüiddîn. *Ravdatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, el-Mektebü'l-İslâmî, 1991, C. 10, s. 94-96; İbn Kudâme, *el-Müğnî*, C. 12, s. 260; Ebû Zehra, s. 268-272.

¹⁸² Ebû Zehra, s. 269.

veya yardım herhangi bir sebeple, bu kişilerin durumu BM Genel Kurulunun bu konuya ilişkin kararlarına dayanılarak kesin biçimde çözüme kavuşturulmaksızın sona ermiş ise, bu kimseler bu sözleşmenin olanaklarına kendiliğinden hak kazanırlar.”¹⁸³ Statü haricinde bırakmaya ilişkin bu hüküm, BMMYK dışında herhangi bir Birleşmiş Milletlerin organ veya kuruluşundan yardım veya koruma görmekte olan herkesi kapsar. Bu tür yardım veya koruma, evvelce Birleşmiş Milletler Kore Kalkınma Ajansı (UNKRA), günümüzde ise Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Çalışma Ofisi (UNRWA) tarafından sağlanmaktadır. Dolayısıyla, Filistinli mülteciler konusunda UNRWA'nın yalnızca Orta Doğu'nun belirli bölgelerinde faaliyet gösterdiğine ve bu koruma ve yardımların yalnızca buraya sağlandığına bakılır. Bu nedenle söz konusu bölgeler dışına çıkan Filistinli bir mültecinin artık UNRWA'nın bahsi geçen yardımından yararlanması mümkün olmayacağından bu kimsenin statüsünün tespiti 1951 Sözleşmesi hükümlerine göre yapılabilir.¹⁸⁴

2. Uluslararası Korumaya İhtiyacı Olmadığı Addedilen Kişilerin Bulunması

1951 Cenevre Sözleşmesinin konuyla ilgili maddesi şöyledir: “Bu Sözleşme, ikamet ettiği ülkenin yetkili makamlarınca, o ülkenin vatandaşlığına özgü hak ve yükümlülükleri taşıdığı kabul edilen bir kimseye uygulanmaz.”¹⁸⁵ BMMYK'ya göre bu fıkra hükmü, bir ülkede yerleşmiş olup bu ülke vatandaşlığını resmi olarak kazanmamış olmakla birlikte bu ülkede vatandaşların yararlandıkları hakların büyük bölümü kendilerine sağlanmış olan ve bu koşullar olmasaydı mülteci kabul edilmesi gerekecek kimselerdir Bu kimselere genellikle “ulusal mülteciler” denmektedir. Bu kimseleri kabul eden ülkeler, çoğu zaman halkı mültecilerle aynı etnik kökenden olan ülkelerdir.¹⁸⁶

3. Uluslararası Korumaya Layık Olmadığı Ciddi Kanaat Edilen Kimselerin Bulunması

1951 Cenevre Sözleşmesinin 1 F fıkrasına göre bu sözleşme hükümleri; uluslararası hukukî belgelerin ilgili maddelerinde belirtildiği anlamda barışa karşı suç, savaş suçu veya insanlığa karşı suç işlediği, mülteci sıfatıyla sığınma ülkesine kabul edilmeden önce sığınma ülkesi dışında ağır bir adi suç işlediği ve Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı eylemlerden suçlu olduğunu düşünmek için ciddi sebeplerin bulunduğu kişiler hakkında uygulanmaz.¹⁸⁷

VI. Mülteciliğin Sona Ermesi

A. İslâm Hukukuna Göre Mülteciliğin Sona Ermesi

1. Mültecinin İslâm Dinine Girmesi

Yaşadığımız asırda dünya üzerinde birbirinden bağımsız birçok İslâm devleti olsa da temelde dârü'l-İslâm tek bir devlet/yurt olarak tüm müslümanların devletidir/yurdudur. İslâm,

¹⁸³ MHK, md. 1/D.

¹⁸⁴ BMMYK, s. 30.

¹⁸⁵ MHK, md. 1/E.

¹⁸⁶ BMMYK, s. 30.

¹⁸⁷ MHK, md. 1/F.

kendisini din olarak kabul etme noktasında tüm inananları arasında eşitliği getirmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), *"müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez ve onu (düşmana) teslim etmez. Her kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir."*¹⁸⁸ şeklindeki hadisi de müslüman kardeşler arasındaki mutlak hakkı beyan etmektedir. Dârü'l-İslâm çatısı altında bazı müslümanların vatandaş sayılıp vatandaşlığın tüm haklarından yararlanması, bazı müslümanların ise mülteci kabul edilip sadece mültecilik haklarından yararlanması İslâm'ın müslüman olma noktasında tüm müntesipleri için getirdiği eşitlik hakkına aykırıdır. Bu sebeple şunu demek bir hakır: Müslüman dârü'l-İslâm'da mülteci değildir.¹⁸⁹

2. Mültecinin İslâm Devletinin Güvenliğini Tehlikeye Sokacak Fiiller İçine Girmesi

Kur'ân bu konuda şu âyetleriyle müslümanlara yol göstermektedir: *"Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkıştırlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. Umulur ki vazgeçerler."*¹⁹⁰ *"Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah hainleri/ahdini bozanları asla sevmez."*¹⁹¹

3. Mülteciliği Gerektiren Sebeplerin Ortadan Kalkması

Bu duruma biraz da edebî bir neşve içeren Kasidetü'l-Bürde (Bânet Sü'âd) şairi Ka'b b. Züheyr'in (ö. 24/645) etkileyici hayat hikayesi örnek verilebilir.¹⁹² Medine döneminin ilk yıllarında Hz. Peygamber'i (s.a.s.) hicveden bir şiir söylemesi nedeniyle Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından ölüm fermanı çıkartılan Ka'b b. Züheyr için artık başta kendi kabilesi olmak üzere çeşitli yerlere sığınma/iltica günleri başlamıştı. İlticanın bu günlerinde yeryüzü bütün genişliğine rağmen Ka'b b. Züheyr'e dar gelmişti. İslâm'ı seçen kardeşi Büceyr'in de teşvikiyle kalbi İslâm'a ısınan Ka'b, Hz. Ebûbekir'in yardımıyla Rasûlullâh'a (s.a.s.) giderek Ona biat etmişti ve müslüman olmuştu. Ka'b, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) biat esnasında Bânet Sü'âd kasidesini okuyup *"Şüphesiz ki Rasûlullâh kendisiyle aydınlatılan bir nurdur. O, Allah'ın çekilmiş yalın kılıçlarından bir kılıçtır."* beytine geldiğinde Hz. Peygamber (s.a.s.) etkilenerek üzerinde bulunan Yemen hırkasını/bürdesini Ka'b'ın omuzlarına atmıştı.¹⁹³ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ka'b b. Züheyr'e teveccühü, Ka'b'ı kalbinin darlığından kurtararak asude bir hayatın içine atmıştı ve artık Ka'b'ın iltica günleri sona ermişti.

B. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne Göre Mülteciliğin Sona Ermesi

1951 Sözleşmesinin 1. maddesinin C bendinde bir mültecinin statüsünün sona ereceği koşullar altı hükümde belirlenmiştir. Bu altı hükümden ilk dördü, mültecinin kendi rızası sonucu meydana gelen değişiklikleri yansıtmaktadır. Statünün sona ermesiyle ilgili son iki hüküm ise zulme uğramaktan korkulan ülkede meydana gelen değişiklikler sonucu kişinin mülteci durumuna

¹⁸⁸ Buhârî, "İkrâh", 7, no. 6551. *المُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلَمُهُ، وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ.*

¹⁸⁹ Ebû'l-Vefâ, s. 209.

¹⁹⁰ Tevbe 9/12.

¹⁹¹ Enfâl 8/58.

¹⁹² Ebû'l-Vefâ, s. 213.

¹⁹³ Savran, Ahmet. "Ka'b b. Züheyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 24, 2001, s. 7.

düşmesine yol açan nedenlerin ortadan kalkmasıyla uluslararası koruma için artık neden kalmayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Bu hükümler şunlardır:¹⁹⁴

1. Mültecinin, Vatandaşı Olduğu Ülkenin Himayesinden Kendi İsteğiyle Yeniden Yararlanması

BMMYK'ya göre bu sona erdirme hükmü; mültecinin gönüllü olarak hareket etmesini, vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yeniden yararlanma niyetiyle hareket etmesini ve söz konusu korumayı fiilen elde etmesini şart koşmaktadır.

2. Mültecinin, Vatandaşlığını Kaybettikten Sonra Kendi Arzusıyla Yeniden Kazanması

BMMYK'ya göre vatandaşlığın yeniden kazanılması gönüllü olarak gerçekleşmelidir. Vatandaşlığın yasa ya da kararname hükmü uyarınca verilmesi durumunda mülteci bunu zımnın veya açıkça kabul etmedikçe gönüllü kazanma anlamına gelmez. Mültecinin kendi isteği ile vatandaşlığını yeniden kazanmayı tercih edebilecek olması, tercih fiilen gerçekleşmediği sürece kişinin mülteci statüsünü sonlandırmaz.

3. Mültecinin, Yeni Bir Vatandaşlık Kazanması ve Vatandaşlığını Kazandığı Ülkenin Himayesinden Yararlanması

BMMYK'ya göre mültecinin kazandığı vatandaşlık genellikle ikamet etmekte olduğu ülkenin vatandaşlığıdır. Ancak mültecilerin belirli durumlarda ikamet ettiği ülke dışındaki bir ülkenin vatandaşlığını kazanmaları da mümkündür. Yeni vatandaşlığın bu ülkenin korumasını da sağladığı sürece kişinin mülteci statüsü sona erer. Bu gereklilik, "vatandaşlığını kazandığı ülkenin korumasından yararlanıyorsa" ifadesinden kaynaklanır.

4. Mültecinin, Zulüm Korkusu Nedeniyle Ayrıldığı ya da Dışında İkamet Ettiği Ülkeye Kendi İsteğiyle Yeniden Yerleşmek Üzere Dönmesi

BMMYK'ya göre mülteciliğin son bulması ile ilgili dördüncü fıkra hükmü hem bir tabiiyete sahip olan hem de vatansız mültecilere uygulanır. Bu fıkra, menşe ülkesine ya da eskiden sürekli ikamet etmekte olduğu ülkeye geri dönmüş olup dönmeden önce sığınma ülkesindeki ikameti sırasında mülteciliğin sona ermesine ilişkin birinci veya ikinci fıkralar uyarınca mülteci statüsü sona ermemiş kişileri kapsar.

5. Mültecinin, Mülteci Statüsünün Kazanılmasını Gerektiren Koşulların Ortadan Kalkması Nedeniyle Vatandaşı Olduğu Ülkenin Korumasından Yararlanmayı Artık Reddetmemesi

1951 Cenevre Sözleşmesine göre bu fıkra, daha önceki zulümden kaynaklanan mücbir sebepleri öne sürerek vatandaşı olduğu ülkenin korumasını reddeden işbu 1A(1) maddesi kapsamında olan bir mülteciye uygulanmaz. Ancak BMMYK'ya göre "beşinci fıkranın ikinci bendi, birinci bentteki hükme bir istisna getirmektedir. Bu ikinci bent menşe ülkedeki koşullarda

¹⁹⁴ Bkz. MHK, md. 1/C; BMMYK, s. 24-28.

esaslı değişiklikler gerçekleşmiş olsa dahi geçmişte gördüğü ağır zulüm nedeniyle mülteci statüsünü muhafaza eden kişilerin özel durumuyla ilgilidir. 1A(1) maddesine yapılan atıf, söz konusu istisnanın “sözleşme öncesi mültecilere” uygulanabileceğine işaret etmektedir. Esasen 1951 Sözleşmesi hazırlandığında, bu kategorideki kimseler, dünyadaki mültecilerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Ancak, bu istisnai hüküm aslında daha genel bir insani ilkeyi dile getirmektedir ve “sözleşme öncesi mülteciler” haricindeki mülteciler için de geçerli görülmelidir.”¹⁹⁵

6. Mültecinin, vatansız olup da mülteci statüsünün tanınmasına yol açan nedenler ortadan kalktığı için mutata ikamet ülkesine dönebilecek durumda olması

1951 Cenevre Sözleşmesine göre bu fıkra, mutata ikamet ülkesine dönmeyi reddetmek için önceden uğradığı zulümden kaynaklanan mücbir sebepler öne sürebilen 1A(1) maddesi kapsamındaki bir mülteciye uygulanmaz.

SONUÇ

Köken olarak Arapça'daki اَلْمُلْتَجِي/İ-c-e sülâsî fiilinden türeyen اَلتَّجَا/İl-t-c-e sülâsî mezîd fiilinin ism'i-fâilî olan اَلْمُلْتَجِي/mülteci kelimesi lugavî olarak dayanan ve sığınan anlamlarına gelmektedir. İslâm hukukunun Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetiyle beraber aslî kaynağını oluşturan Kur'ân, aynı kökten gelen “melce” kavramını kullanmakla birlikte her biri farklı mahiyetlerde olan, ancak temelde mülteci hakkının varlığını ispatlayıcı bir mahiyet arz eden “îvâ”, celâ/ihrâc, isticâre/emân, hicret, zimmî” kavramlarını kullanarak mülteciliği kapsamlı bir perspektifte ele almış ve insana dair özgürlüğe büyük bir vurgu yapmıştır. Bileşmiş Milletler tarafından mültecilere uluslararası koruma sağlamak ve mültecilerin sorunlarına kalıcı çözümler aramak göreviyle 3 Aralık 1949'da kurulan ve 1 Ocak 1951 tarihi itibarıyla görevine başlayan BMMYK/UNHCR'nın ise mülteciliği, koruyuculuğunu yaptığı 1951 Cenevre Sözleşmesinde 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucuyla sınırlı tutması ve bu ifadeyle 1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olayların veya 1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da veya başka bir yerde meydana gelen olayların kastedildiğini ifade ederek taraf devletlere istediğini uygulamakta serbestlik sunması kapsamlı bir bakış açısına ve hareket alanına sahip olmasını yok etmiştir. Zaten bundan dolayı olmalı ki sözleşme için tamamlayıcı bir mahiyet arz eden 1967 Protokolü devreye girmiştir. 1967 Protokolü Cenevre Sözleşmesindeki eksik kabul edilen hususları tamamlama cihetine giderek mültecilik için sözleşmede kabul edilen tarihsel ve coğrafi sınırlamaları ortadan kaldırmıştır; ancak protokolün bu ikmal edici tavrıyla birlikte belirli şartları taşıyan kişileri mülteci olarak kabul etmeyi sürdürmesi, yani sözleşmedeki mülteci tanımını olduğu gibi kabul ederek onaylaması Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin -mülteciler konusundaki övgüye değer tüm çalışmalarına rağmen- kapsayıcı bir görüş açısına henüz sahip olmadığını göstermektedir. İslâm hukukuna göre kişinin mülteci olmayı gerektiren herhangi bir sebep içinde bulunmasının, meselâ iltica talebinde bulunan kişinin yalnızca dârü'l-İslâm topraklarında yaşama arzusu içinde olmasının -Tevbe sûresi 6. âyeti- bile mültecilik şartları açısından geçerli bir sebep kabul edilmesi mülteci hukuku açısından hiçbir hukukun İslâm hukukunu geçemeyeceğinin ispatını oluşturmaktadır. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü açısından ise mülteciliği gerektiren

¹⁹⁵ BMMYK, s. 28.

şartlar, tüm durumları kapsayıcı genişlikte ve yeterlilikte değildir. Mesela, “ilticayı gerektiren şartlardan birisi olan zulüm/takibata uğrama tehlikesini dikkate alırken zulmün her şeklini değil, yalnızca sözleşmede sayılan kişinin ırk, milliyet gibi doğuştan gelen veya din, siyasal düşünce gibi sonradan benimsenen nitelikleri gibi kişiye sıkı sıkıya bağlı ve kişinin temel insan hakları ile ilgili nitelikler nedeniyle gerçekleşmiş olmasını mülteci sayılmak için esas almıştır.”¹⁹⁶ Yine sözleşme metni, “silahlı çatışmalar gibi genel olarak tehlike doğuran olaylar nedeniyle kaçıp sığınma talebinde bulunan kimseleri de kapsamına alacak yeterlilikte bir ifade kullanmamış, bunun yerine haklı sebebe dayalı korkunun var olması gibi ilticayı sınırlayıcı bir dil kullanmıştır. Ayrıca Sözleşme'nin koruması yangın, sel, deprem ve volkanik patlamalar gibi doğal afetlerden kaynaklı zorunlu göç olayları ile insan kaynaklı eylemlerden kaynaklı her zorunlu göç doğuran olayı da kapsamamaktadır. Çünkü bu durumların her koşulda kişi açısından ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir gruba mensubiyeti veya siyasal görüşü nedeniyle haklı zulüm korkusu meydana getireceği kesin değildir.”¹⁹⁷ Sözleşmede yer alan, kişinin; tabiiyetini taşıdığı ülkenin dışında bulunması/yabancı olması şartı nedeniyle de ülke içerisinde yer değiştirmiş kişiler (dahilî mülteciler), mültecilerle aynı nedenlerle yer değiştirmiş olsalar, mültecilerle benzer koşullarda bulunsalar ve aynı ihtiyaçlara gereksinim duysalar da günümüz itibarıyla 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolünün konusunu oluşturmamaktadırlar, çünkü bunlar kendi ülkelerinde kalmışlardır ve halen o ülkenin hukukuna tabidirler. Yani 1951 Sözleşmesi, uluslararası koruma mekanizmasını ancak “sınırların geçilmesi” durumunda işletebilmektedir. Bu konuda, günümüzde ülke içerisinde yer değiştirmiş kişilerin hukuki bir statüye sahip olmalarını amaçlayan tek uluslararası belge, 23 Ekim 2009 tarihli, Afrika'da ülke içerisinde yer değiştirmiş kişilerin korunmasına İlişkin Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi (Kampala Sözleşmesi) dir.¹⁹⁸

Hanefî hukukçusu Serahsî'nin, “müste'men (yabancı/mülteci), dârü'l-İslâm'da kaldığı sürece ehl-i-zimme (vatandaş) mesabesinde dir.” şeklinde ifade ettiği düşünce, mültecinin sahip olduğu haklar konusunda İslâm hukukundaki genel eğilimi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla mülteciler (zimmî/müste'men) başta inanç hürriyeti, can ve mal güvenliği olmak üzere fikir, eğitim, çalışma, ikamet/mesken, seyahat hürriyetleri, kamu hizmetlerinden faydalanma ve yargı/hukuk özerkliği gibi birçok alanda temel haklara sahip olarak İslâm toplumunda rahat bir şekilde yaşama imkânına kavuşmuştur. 1951 Cenevre Sözleşmesinde de mültecilere sosyal, eğitim, ticarî, hukukî, seyahat, mal nakli gibi birçok alanda haklar sunulmuş olmakla birlikte akit devletlerin, mültecilerin yabancılara veya yabancılardan çalıştırılmalarına konan sınırlama tedbirlerinden muaf olmak için onların ülkede üç yıl ikamet etmiş olmak, ikamet ettiği ülkenin vatandaşı olan bir kimse ile evli bulunmak, ikamet ettiği ülkenin vatandaşlığını taşıyan bir veya daha fazla çocuğu olmak gibi şartlara bağlaması çalışma hayatını zorlaştıran hususlar olarak göze çarpmaktadır. Yine mültecilere sosyal güvenlik hakkının verilmesini de karara bağlayan 1951 Cenevre Sözleşmesi, bu hakkı bazı kayıtlarla sınırlamaktadır.¹⁹⁹ Geri göndermeme ilkesi ve iltica hakkının fark gözetilmeksizin talep eden herkese verilmesi ilkesi gibi ilkeleri hayata geçirmede öncü bir hukuk olan İslâm hukukuna göre mültecinin, hayatının tehlikeye gireceği veya temel

¹⁹⁶ Barkın, Ersan. “1951 Tarihli Mülteciğin Önlenmesi Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/1, s. 340.

¹⁹⁷ Büyükçalık, Mürvet Ece. “Mülteci Hukukunun Gelişimi ve Türkiye’de Mültecilerin Sosyal Hakları”, Yüksek Lisans Tezi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2014, s. 40.

¹⁹⁸ Ergüven, Nasıh Sarp /Özturanlı, “Beyza. Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, *AÜHFĐ*, C. 62, S. 4, s. 1022.

¹⁹⁹ Bkz. MHK, md. 7, 24.

haklarının elinden alınacağı bir devlete gönderilmesi zulümdür. Zulüm ise İslâm tarafından haram kılınmıştır. İslâm hukukuna göre mülteci ister müslüman olsun ister zimmî olsun isterse de müste'men olsun bunların her birisi geri göndermeme ilkesi çerçevesinde hak sahibidir. Yine İslâm hukukuna göre iltica hakkı din, cinsiyet, etnik ve servet ayrımı olmaksızın talep eden herkese verilmesi gereken insanî bir haktır. Zira herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm insanların haklarını himaye etmek İslâm'ın evrensel karakterinin bir tezahürüdür. 1951 Cenevre Sözleşmesinin de mülteci hakları açısından bazı önemli ilkeleri dikkate aldığı söylemek mümkündür: Mülteciye iltica ülkesinde usulsüz/yasadışı bulunması halinde ceza vermeme, mülteciyi ulusal güvenlik veya kamu düzeni ile ilgili sebepler dışında sınır dışı etmeme, mülteciyi ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına geri göndermeme, mülteciye sığındığı ülkenin vatandaşlığına girme yolunu kolaylaştırma gibi ilkeler sözleşmenin bünyesinde yer verdiği önemli ilkelerdir.

Sonuç olarak İslâm hukuku, beşerî hukuk sistemlerinin ancak 19. yüzyıldan sonra çeşitli sözleşmeler ve protokollerle düzenlemeye çalıştıkları mülteci hukukunu Kur'an'ın nüzul tarihinden başlayarak ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) konuyla ilgili uygulamalarını esas alarak düzenlemiştir. İslâm hukukunun bu konuda da öncü olduğu izahından varededir. Ayrıca bu konuda İslâm'ın kendi müntesiplerine gayr'ı-müslimlerle insanî ilişkileri (hasta iken ziyaretlerine gitmek, taziyelerinde başsağlığı dilemek, komşulukta güzel geçinmek gibi) iyi tutmayı emretmesi, onları dinlerini değiştirme konusunda zorlamamaları gerektiğini tembihlemesi, adaleti tesis konusunda müslim/gayr'ı-müslim arasında fark gözetilmemesini ilke olarak benimsemesi, İslâm'a karşı savaşmadıkları sürece gayr'ı-müslimlerin hayatlarını himaye etmesi İslâm'da kabul edilmiş şu umûmî kaidenin tezahürüdür: "Lâci'/Mülteci gayr'ı-müslim de olsa Şeriat'e göre mükerremdir."

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, İstanbul, Timaş yayınları, 1993.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye Şerhü'l-Hidâye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Barkın, Ersan. "1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi", Ankara Barosu Dergisi, 2014/1, s. 333-360.
- Behûtî, Mansûr b. Yûnus. *Keşşâfü'l-Kına' 'ani'l-İknâ'*, Vizâretü'l-'Adl, Suudi Arabistan, 2008.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Merkezu Hicr, Kahire, 2011.
- BM Enformasyon Merkezi UNIC. *Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü*, Ankara, 2000.

BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği). *Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü Çerçevesinde Mülteci Statüsünün Belirlenmesinde Uygulanacak Ölçütler ve Usuller Hakkında El Kitabı*, 2013.

Bozkurt, Nebi. "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 11, 1995, s. 79-81.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *es-Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1993.

Büyükcılık, Mürvet Ece. "*Mülteci Hukukunun Gelişimi ve Türkiye'de Mültecilerin Sosyal Hakları*", Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Cessâs, Ahmed b. Alî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1994.

Cevdet, Ahmed vd. *Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, Dâru İbni Hazm, Lübnan, 2004, s. 90-92.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *Muhtâru's-Sihâh*, V. Baskı, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh. *Nihâyetü'l-Matlab fi Dirâyeti'l-Mezheb*, Dârü'l-Menâhic, y.y., 2007.

Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân. *e-Müsned*, Dârü'l-Mügnî, Suudi Arabistan, 2000.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as. *es-Sünen*, Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2009.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *el-Emvâl*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1431.

Ebû Zehrâ, Muhammed. *el-Cerîmetu ve'l-Ukûbetu fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1998.

Ebü'l-Vefâ, Ahmed. *Hakku'l-Lucûi Beyne's-Şeriatî'l-İslâmiyyeti Ve'l-Kânûni'd-Devliyyi lilâciîn*, Riyad, 2009.

Ekşi, Nuray. "1951 Cenevre Konvansiyonu'ndan Günümüze Mülteci Tanımı", *İnsan Hakları Perspektifinden Mültecilik*, haz. Ümmühan Özkan vd., Uluslararası Mülteci Hakları Derneği, Ankara, 2017, s. 39-60.

Ergüven, Nasıh Sarp /Özturanlı Beyza. "*Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye*", AÜHFD, C. 62, S. 4, s. 1007-1061.

Fayda, Mustafa. "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 44, 2013, s. 428-434.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-Münîr Fi Ğarîbi Şerhi'l-Kebîr*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1431.

Hâmidî, Muhammed b. Futûh. *Tefsîru Ğarîbi mâ fi Sahîheyn*, Mektebetu's-Sünnet, Kahire, 1995.

Hamurcu, Onur. "Türkiye Örneği Üzerinden Mülteci Hakları ve Güncel Sorunlar", *Conference Proceedings*, ed. Recai Aydın vd. 2017, 301-310.

- Haraşî, Muhammed. *Şerhu'l-Haraşî 'alâ Muhtasari'l-Halîl*, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Mısır, 1317.
- Hattâbî, Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-Sünen*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Halep, 1932.
- Hererî, Muhammed Emîn. *er-Ravhu ve'r-Reyhân*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 2001.
- Hüdayr, Abdülkerîm b. Abdillâh. *Şerhu Muhtasari'l-Hirakî*, y. y., 1432.
- İbn Düreyd, Ebûbekir Muhammed b. Hasen. *Cemheretü'l-Luga*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1987.
- İbn Hazm, Alî b. Ahmed. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1431.
- İbn İshâk, Muhammed. *Sîretü İbn İshâk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebîbekr. *Ahkâmu Ehli'z-Zimmet*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2021.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru Hicr, y. y., 1997.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru't-Taybet, y.y., 1999.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn. *Lisânü'l-'Arab*, Dârü's-Sadir, Beyrut, 1414.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed. *el-Mukaddimâtü'l-Mümehhidât*, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988.
- İbn Teymiyye, Takiyüddîn. *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Mecmau'l-Melik Fehd, Medine, 1995.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn. *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Dârü'l-Kitâb, Beyrut, 1422.
- İnsan Hakları Merkezi. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/114-multecilerin-hukuki-durumuna-dair-sozlesme/>. Erişim Tarihi: 25. 08. 2022.
- İzzeddîn b. Abdisselâm. *el-Ğaye fi İhtisâri'n-Nihâye*, Dârü'n-Nevâdir, Beyrut, 2016.
- Kâdî Abdülvehhâb. *el-İşrâf 'alâ Nüketi Mesâili'l-Hilâf*, Dâru İbn Hazm, 1999.
- Karaman, Hayreddin/Çağrıçı, Mustafa/Dönmez, İbrahim Kâfi/Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Kâsânî, Alâüddîn. *Bedâiü's-Sanâi'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y., 1986.
- Kişnâvî, Ebûbekr b. Hasan. *Eshelü'l-Medârik*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1436.
- Kudûrî, Ahmed b. Muhammed. *et-Tecrîd*, Dârü's-Selâm, Kahire, 2006.
- Mecma'u'l-Vesâiki's-Siyâsiyye, Beyrut, 1987.
- Merdâvî, Muhammed b. Müflih. *el-Furû' ve Tashîhu'l-Furu'*, Müessesetu'r-Risâle, 2003.

- Mergînânî, Alî b. Ebîbekr. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1431.
- Mevsilî, Mecdüddîn Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Matbaatul-Halebî, Kahire, 1937.
- Mevsûâtü'l-Fıkhiyye, II. Baskı, Vizâretü'l-Evkâf, Kuveyt, 1427.
- MHK, *Mülteci Hukuku Kanunu*, (Kanun No. 359). Resmî Gazete 10898 (5 Eylül 1961).
- Müslim, b. Haccâc. *es-Sahîh*, Dârü't-Tibâeti'l-'Amire, Türkiye, 1433.
- Nevevî, Mühyiddîn. *Ravdatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemu Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muasıra*, Alemü'l-Kütüb, y.y., 2008.
- Özel, Ahmet. "Dârü'lislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 8, 1993, s. 541-543.
- Özel, Ahmet. "Harbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 16, 1997, s. 112-114.
- Özel, Ahmet. "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 17, 1998, s. 462-466.
- Özel, Ahmet. "Müste'men", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 32, 2006, s. 140-143.
- Râzî, Ahmed b. Fâris. *Mekâyisu'l-Luga*, Dâru'l-Fikr, 1979.
- Reşîd Rıza, Muhammed. *Tefsîrü'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990.
- Savran, Ahmet. "Ka'b b. Züheyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 24, 2001, s. 7-8.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Tefsîru's-Sem'ânî*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1997.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*, Dârü'l-Marife, Beyrut, 1993.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Şerhü's-Siyerî'l-Kebîr*, eş-Şerîketü's-Şarkıyye, y.y., 1971.
- Suyûtî, Celâlüddîn. *el-Câmiü's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, y.y., 1431, s. 12093.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Müsned*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1400.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1990.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2012.
- Şinkîtî, Ahmed b. Ahmed. *Mevâhibü'l-Celîl min Edilleti'l-Halîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Katar, 1407.

- Şirbînî, Hatîb. *Müğnî'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y., 1994.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili 'Ayi'l-Kur'ân*, Dâru't-Terbiyeti ve't-Turâs, Mekke, t.y.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*, Mektebetu el-Bâbî Halebî, Mısır, 1975.
- UNHCR. <https://www.unhcr.org/>. Erişim Tarihi: 23. 08. 2022.
- UNHCR/TR. <https://www.unhcr.org/tr/>. Erişim Tarihi: 23. 08. 2022.
- Yahyâ b. Âdem. *el-Harâc*, el-Matbaatü's-Selefiyye, 1384, s. 70.
- Yaman, Ahmet. "Kur'ân ve Örnek Uygulamalara göre Mültecinin Temel Hak ve Özgürlükleri", *Mehir*, S. 4, 1999, s. 75-77.
- Yaman, Ahmet. *İslâm Geleneğine Göre Mültecî ile Birlikte Yaşamak*, Konya İl Müftülüğü Kültür Yayınları, Konya, 2015.
- Yaman, Ahmet. "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 44, 2013, s. 434-438.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Kuveyt, 2001.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî. *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, I. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.
- Zeydan, Abdülkerîm. *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'minîn fi'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1982.
- Zeylaî, Osman b. Alî. *Tebyînü'l-Hakâik*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Kahire, 1314.
- Zuhaylî, Vehbe. "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 11, 1995, s. 79-81.